

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

www.gendersonline.cz

4/2002

Číslo bulletinu Gender – rovné příležitosti – výzkum, které se vám nyní dostává do rukou, shrnuje několik na první pohled spíše různorodých témat. Tato témata spojuje problematika rovných příležitostí žen a mužů v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie.

Číslo totiž navazuje na workshop pořádaný týmem Gender a sociologie na půdě Akademie věd, nazvaný „Na cestě do EU – rovné příležitosti mužů a žen“. Tento seminář se konal 25. září 2002 za překvapivě početné účasti veřejnosti odborné i laické. Jeho cílem bylo otevřít diskusi nad aktuálními tématy současné české společnosti ve vztahu k politice rovných příležitostí mužů a žen. Workshop se skládal z pěti tématických panelů: gender v českých médiích (Dana Řeháčková), gender v managementu a podnikání (Alena Křížková), přístup mužů a žen ke vzdělání (Marie Čermáková), postavení žen ve vědě (Marcela Linková) a rodičovství po rozchodu partnerů z hlediska genderu (Hana Hašková a Radka Radimská). Daná problematika byla vždy vztažena k problematice integrace České republiky do Evropské unie. Za každým příspěvkem následovala reakce pozvaného diskutanta (odborníka na danou tematiku) a obecná diskuse. Pronesené příspěvky budou shromážděny v souborné publikaci.

K problematice rovných příležitostí mužů a žen se proto odkazuje i toto číslo našeho bulletinu. Zahnuje články navazující a rozšiřující témata prezentovaná na semináři: Alena Křížková představuje mechanismy exkluze a diskriminace žen na řídicích pozicích, Marcela Linková osvětluje metaforu „děravého potrubí“ ve vědě, Radka Radimská se zamýšlí nad otázkou moci ve sféře rodičovství a Dana Řeháčková uvádí přehled nástrojů, jimiž evropské státy čelí diskriminaci v reklamě. Bulletin také opět přináší celou řadu zajímavých informací o proběhlých akcích (3. mezinárodní konference francouzského feministického výzkumu v Toulouse; Ecole doctorale thématique CEFRES) a nedávno vydané literatuře. A konečně otiskujeme jednu zajímavou studentskou práci, v níž nás Zdeněk Sloboda, student FSV UK, uvádí do lingvistické problematiky feminizace jazyka v homosexuální komunitě.

V současné době jsme svědky určitého **paradoxu**. Na jedné straně pozorujeme obtížnou **situaci žen – matek**, které nesou na svých bedrech takřka veškerou zodpovědnost za péči o své děti, pracují na dvě směny (po té pracovní následuje ta domácí) a jsou vystaveny značné diskriminaci právě z toho titulu, že jsou matkami. Jejich partneři, otcové jejich dětí, na tuto zodpovědnost buďto úplně rezignují, anebo setrvávají v tradiční otcovské roli, nejsouce ochotni připustit si pracovní vyčerpání zaměstnaných žen a přizpůsobit se nové situaci. Na druhé straně ale slyšíme **hlasy mužů-otců**, protestujících proti tomu, že jim není umožněno vykonávat

svou otcovskou roli. Zatímco na matky je kladena přílišná zodpovědnost zdůrazněná naivním imperativem „být dobrou matkou“, otcovství setrvává v zajetí archaických modelů a nové modely stále nejsou uznány a povzbuzovány na veřejné, institucionální úrovni. Nejakutnější se tato nerovnováha projevuje v oblasti porozvodové péče o děti, kdy se matky ocitají samy se svými dětmi a otcové rezignují (či jsou nuceni resignovat) na svá otcovská práva a povinnosti. Abychom objasnili souvislosti této situace, podívejme se na rodinu a reprodukci jako na **mocenské pole**, ve kterém došlo v po-sledním století k zásadním změnám.

Je třeba si uvědomit, že postavení otců v porozvodové péči o děti souvisí se změnami v otcovské roli, ke kterým docházelo v Evropě během 20. století. V tomto období totiž postupně došlo **k úplnému převrácení distribuce moci ve výchově dětí** a otcovská práva, mající dříve charakter absolutní moci v rodině, byla s podporou státu omezena ve prospěch matek, a to takovým způsobem, že došlo k takřka úplnému převážení a matky získaly z určitého hlediska absolutní moc

rozhodovat o svých dětech.

V 19. století byl otec, pater familias, skutečným ztělesněním moci a autority; zastupoval před právem nejen své děti, ale i svou manželku, byl jediným živitelem rodiny a jen on sám rozhodoval, kdo se stane jeho dědicem. Nemožnost jistě dokázat otcovství vyžadovala jasná pravidla rodinného soužití, jejichž součástí byla absolutní podřízenost manželky. Celý sociální systém spočíval na systému reprodukce zaměřené na ekonomické statky, základní jednotkou byla rodina a otec jako její představitel. Narozdíl ode dneška matka představovala zastupitelný článek (mohla být nahrazena novou manželkou či chůvou) a děti byly proto po rozvodu (k němuž ovšem docházelo jen zřídka) automaticky svěřeny otci. Podle francouzské socioložky E. Sullerot byla ovšem jedním z klíčových bodů, determinujících patriarchální (to znamená otcovskou) nadvládu, **neexistence účinné antikoncepce přístupné ženám** – jedinou možností, jak regulovat porodnost, byla buďto zdrženlivost, nebo *coitus interruptus*, obojí závislé na ochotě a odhodlání muže, a kontrola reprodukce, stejně jako moc nad výchovou dětí, tak spočívala v rukou mužů.

Postupně ale dochází ke změnám a vzniká tzv. **kult mateřství** – mateřská láska je oslavována, mateřské instinkty jsou nekriticky přeceňovány. Mateřské roli je přisouzen zásadní význam ve zdravém vývoji dítěte.

Z OBSAHU ČÍSLA:

MATEŘSTVÍ, OTCOVSTVÍ A MOC 1

RADKA RADIMSKÁ

DĚRAVÉ POTRUBÍ: GENDEROVÉ ZATÍŽENÍ VĚDECKÉ PROFESE 3

MARCELA LINKOVÁ

INSTITUCIONÁLNÍ MECHANISMY EXKLUZE A DISKRIMINACE ŽEN NA ŘÍDICÍCH POZICÍCH 4

ALENA KŘÍŽKOVÁ

FEMINIZACE JAZYKA V HOMOSEXUÁLNÍ KOMUNITĚ 6

ZDENĚK SLOBODA

JAK ČELÍ EVROPSKÉ STÁTY DISKRIMINACI V REKLAMĚ? 8

DANA ŘEHÁČKOVÁ

SPOLEČNÁ A STŘÍDAVÁ VÝCHOVA – DEBATA PLNÁ ROZPORŮ 10

RADKA RADIMSKÁ

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI

MATEŘSTVÍ, OTCOVSTVÍ A MOC

Hovoří-li se o rovnosti příležitostí mužů a žen, staví se často do popředí oblast veřejná, zejména politické pole a sféra pracovního trhu. Jak již ovšem není nutno zdůrazňovat, oblast veřejná je pevně propojena s oblastí soukromou a změna v jedné má vždy zásadní vliv na oblast druhou. Proto sociologie zabývající se genderovými vztahy ve dvou posledních desetiletích studuje také **transformace soukromé sféry, konkrétně změny rodičovských rolí a distribuce moci v rodině**.

Na počátku 20. století jsou již děti jakéhokoli věku takřka bezvýhradně po rozvodu svěřovány matkám.

Kult mateřství převládal v názorech psychologů (zejména amerických) od 40. let 20. století po dlouhou dobu. Otec měl fungovat hlavně jako živitel rodiny a na psychický vývoj dítěte měla zdánlivě vliv pouze matka. Psychoanalytická teorie ovšem přiznávala otci zásadní roli, přestože zpočátku jen symbolickou. Fyzická a symbolická nepřítomnost otce znamená nemožnost vytvoření oidipální triangulace, tudíž větší pravděpodobnost vzniku psychózy u dítěte. Děti vychované bez přítomnosti otce byly ve výzkumech shledány více nestabilní a odporující a neustále vyžadující pozornost své matky. Psychoanalytici se shodují v tom, že o tci, i když je nepřítomen, je nutné hovořit, a to od velmi raného věku dítěte. Ve shodě s Lacanovými teoriemi **je pro zdravý psy-chický vývoj dítěte nutná alespoň symbolická přítomnost vlastního otce** (Sullerot 1992: 231-237). (Podle J. Lacana je postava otce, nebo spíše jeho symbolická představa, „Jméno otce“, naprosto nezbytná pro socializaci dítěte, přetržení pouta s matkou a potažmo přírodou a pro vstup do sociálního, „mluvícího“ světa.)

Diskuse o nepřítomnosti otců v rodině se ovšem netýká jen rozvedených manželství: o nepřítomných otcích lze hovořit již od doby, kdy se výkon většiny práce přesunul z prostředí domácnosti do továren a úřadů a kdy došlo k takovému nastavení organizace práce vyžadujícímu dlouhodobou přítomnost pracujícího mimo domov. **Od okamžiku tohoto přísného oddělení sféry veřejné a soukromé se otcova disponibilita pro děti zásadně snížila.** S masivním vstupem žen-matek na pracovní trh se objevilo mnoho hlasů varujících před podobnou absencí matek, ovšem studie F. de Singlyho ukazují, že matka, ačkoli zaměstnaná, je svým dětem stále disponibilní v mnohem větší míře než otec, a to jak prakticky (je běžné, že dítě matce v případě potřeby telefonuje do práce a matka je mu k dispozici), tak i psychicky (podle rozhovorů matky i během práce o dětech a o domácnosti přemýšlejí a řeší problémy s nimi spojené). Otcové provozují s dětmi aktivity dopředu naplánované na pevný čas, zatímco matky jsou stále jakoby „v pohotovosti“, připravené neustále odpovědět na nečekané a osobní požadavky dětí (Singly 2000: 173-177).

K dalším masivním změnám dochází **na přelomu 60. a 70. let.** Rapidně se snižuje počet sňatků a přitom roste počet rozvodů. Ženy získávají účinnou antikoncepci, a moc nad reprodukcí tak přechází do jejich rukou. Ve jménu práva na své tělo vybojuvávají legalizaci interrupce a od nynějška jsou to ony, kdo rozhoduje o bytí a nebytí jejich dětí. Vstupují masivně na pracovní trh a muži tak ztrácejí své výsadní postavení živitelů rodin. Otcové nejsou příliš schopni či ochotni se těmto změnám přizpůsobit a spokojují se se symbolickou otcovskou rolí ve shodě s teorií J. Lacana. Stát nově nabytá práva ženám garantuje novými zákony a prostřednictvím systému sociálních podpor zastupuje absentující otce. (Sullerot 1992: 51-214)

Tyto změny ústí v situaci, kdy muž jako by nebyl pro reprodukci a rodičovství nijak zásadně důležitý. Kvůli masovému rozšíření hormonální antikoncepce nemá žádný vliv na to, zda jeho dítě bude či nebude počato, kvůli svobodnému právu žen na interrupci nemůže rozhodovat o tom, zda se narodí či nenarodí. Jakmile dojde k ukončení jeho partnerského vztahu, znamená pro něj většinou i konec jeho blízkého vztahu s dítětem či dětmi. Je podstatné si uvědomit, že v současné době jsou to častěji ženy, kdo žádá o rozvod manželství, a to nejspíše také proto, že rozvod pro ně neznamená „rozvod s jejich dětmi“, jelikož mají všechny důvody předpokládat, že děti budou svěřeny do výchovy právě jím. Pro otce ale rozvod zpravidla znamená odloučení od jejich dětí, a to až byla příčina rozpadu manželství na jejich straně či nikoli.

Muži tak ztratili své výsadní právo na ovládání reprodukce a na výchovu dětí, a tudíž i své výsadní postavení v cyklu mezigenerační transmise. Jejich otcovství je závislé na rozhodnutí žen-matek a na vztahu, který s matkou dětí udržují. Nedošlo tedy ke zrušení monopolu mužů a zrovno-právnění obou rodičů, ale místo toho monopolem na reprodukci a výchovu dětí získaly ženy. **Oproti tradiční absolutní otcovské moci získává převahu nová „moc matek“.**

Tato „moc matek“ se zakládá na splnění základního požadavku –

požadavku svobody prokreace, tzn. dosažitelné antikoncepce. K němu ale docházelo jen velmi zvolna a rozhodně se nejednalo o žádný revoluční zlom: ve Francii například byla antikoncepce až do roku 1967 zakázána, a ještě v roce 1970 používalo nějaký spolehlivý antikoncepční prostředek jen 7% žen. Možnost volby mateřství jistě znamenala zásadní posun v kvalitě života žen, a také v kvalitě rodičovství. Přesto vyvolala i feministické kritiky, podle kterých **„pokud současný sociální systém umožňuje ženám kontrolovat porodnost, pak jistě proto, že je to pro ně výhodné“** – je to nejlepší způsob, jak přesvědčit ženy, aby nadále vychovávaly děti, jež si přály mít. Stále jsou to totiž ženy, které nesou takřka veškerou zodpovědnost za své potomky, a otázka skloubení práce a rodiny se nadále týká jen a pouze žen (Ferrand 2001: 189-193).

Jak bylo řečeno výše, **hlavní roli na omezení otcovské moci sehrál stát.** V evropských zemích docházelo od 19. století k postupnému rozšiřování státní intervence do soukromé sféry, do oblastí, kde dříve rozhodoval pouze otec. Od 60. let 20. století jsou postupně přijímány zákony vyrovnávající postavení otce a matky v rodině a chránící matky před rezignací otců na své povinnosti. V případě dítěte narozeného mimo manželství se matka sama stává držitelkou rodičovské autority, děti narozené mimo manželství jsou postaveny na roveň dětem „legitimním“ a nad sociálním otcovstvím získává převahu otcovství biologické, od nynějška spolehlivě zjistitelné díky novým technikám.

Tato ztráta moci je ještě vážnější vzhledem k tomu, že muži ztratili kontrolu nad reprodukcí a že rozhodování o prokreaci přešlo do rukou žen. Vyvstala tak otázka o přístupu mužů k otcovství a hovořilo se až o vyvlastnění otcovských práv (Sullerot). Přesto se zdá, že počet žen, které se rozhodnou porodit dítě „samy pro sebe“, je velmi nízký. Jedinou oblastí, kde má nerovnováha mateřské a otcovské moci zásadní důsledky, je **péče o děti po rozvodu rodičů.** Ve všech západně-evropských zemích již není tolerovatelný fakt, že by otec mohl být odloučen od svých dětí jen z prosté vůle jejich matky. Nárůst „mateřské moci“ v rodičovství má navíc negativní vliv i na samotné matky: sice posiluje ženskou identitu, jež je odedávna z velké části založena na rodičovství, ale ženy za ni platí vysokou cenu – na jejich bedrech spočívá zodpovědnost a péče o děti, domácí práce a k tomu ještě zaměstnání. Matka tak sice může být všemocná, ale zároveň je vyčerpaná... „Úpadek otcovské moci“ či „vyvlastnění otců“ označují spíše nostalgii po předchozím sociálním řádu než by popisovaly konkrétní realitu (Ferrand 2001: 200, 205).

Během 80. let ale vzniká nová představa rodinných vztahů, charakterizovaná zdůrazněním osobního rozvoje a seberealizace a odmítnutím autoritativních postojů. Otcovská role se této představě přizpůsobuje a vzniká fenomén tzv. nových otců – otců pečujících o své děti od raného věku, preferujících blízkost a citovou zúčastněnost. „Muž již nechce hrát otce, roli, jež ho vzdaluje od jeho dítěte“ (Singly 2000: 156). Muži se začínají domáhat svých práv po rozvodu a přestávají akceptovat automatická rozhodnutí soudu. Otcovství se stává předmětem studia a začíná se hovořit o potřebě **rehabilitace otcovských práv, jež stojí v protikladu ku stále rostoucí „moci matek“.** Svědčí o tom nejen mnohé teoretické studie (v USA např. autoři a autorky jako R. A. Lewis, B. Erhenreich, R. La Rossa, R. E. Salt, G. Russel či J. L. Shapiro, ve Francii Y. Knibiehler, J. Delumeau, D. Roche, G. Delaisi de Perceval a mnoho dalších), ale i kultovní film „Kramerová versus Kramer“. Otcovství se stává skutečným předmětem veřejného mocenského střetu – v Americe i v Evropě vznikají sdružení bojující za práva otců, které se včleňují, a zároveň vymezují proti feministickému hnutí. Hlavní argument, který tyto skupiny používají, a sice že nepřítomnost otce v rodině znamená nárůst delikvence a násilí, ale nebyl nikdy žádným způsobem spolehlivě dokázán (Castelain Meunier 2002: 17).

V současné době se sociologové a socioložky zabývající se problematikou otcovství shodují na základním faktu: otcovství, a výchova v rodině obecně, změnilo svou tvář. **Dnes se hovoří o „vztahovém“ otcovství, které nahrazuje otcovství institucionální, v němž otec předstával autoritu a zákon.** Dnes se otec snaží být pro své dítě spíše trenérem či průvodcem a pomáhá mu rozvinout svou osobnost a nalézt nejlepší způsob sebeuskutečnění (Singly 2000). Problém spočívá v tom, že toto „nové“ otcovství je vnímáno jako konkurence mateřskému monopolu a není dostatečně podporováno ani samotnými matkami, ani institucionálním rámcem. Otcům je vyčítána jejich nedostatečnost, nepřítomnost či

rezignace na otcovskou roli, ale není jim dána možnost realizovat své otcovství jiným, novým způsobem. „Vztahové“ otcovství stále není uznáno na právní a psychologické rovině, což má závažné důsledky v situaci rozpadu manželského či partnerského páru: otcům je ve většině případů omezena možnost kontaktů s jejich dětmi, jako by jejich společná vztahová minulost neměla žádný význam. Výsledkem je pocit nespravedlnosti. Vše se odehrává, jako by se jednalo o neustálý boj o moc, a otcové jsou vnímáni jako uzurpátoři role, jež odedávna patřila matkám. Po rozchodu se svou partnerkou jsou často nuceni vybrat si mezi dvěma možnostmi: **rezignaci na otcovskou roli anebo frustraci.**

Radka Radimská

Literatura:

- Castelain Meunier, Christine 2002. La place des hommes et métamorphoses de la famille. Paris, PUF.
Ferrand, Michele 2001. Du droit des pères aux pouvoirs des mères. In : Laufer J. a kol. Masculin-féminin : questions pour les sciences de l'homme. Paris, PUF.
Neyrand, Gérard 2000. L'enfant, la mère et la question du père. Paris, PUF.
Singly, François de 2000. Le Soi, le couple et la famille. Paris, Nathan.
Sullerot, Evelyne 1992. Quels pères ? Quels fils ? Paris, Fayard.

DĚRAVÉ POTRUBÍ: GENDEROVÉ ZATÍŽENÍ VĚDECKÉ PROFESE

V polovině 20. století se pozice vědy jako garanta lidského vědění zdála téměř neotřesitelná. Přestože důležitost vědeckého poznání a pokroku pro společnost zůstala nezměněná, či se dokonce zvýšila, objevily se v průběhu posledních čtyřiceti let kritiky, které určité aspekty vědy a jejího fungování zpochybnila a kritizovala. Ženská studia a naplňování politiky rovných příležitostí bezpochyby přispěla k popisu fungování vědy a vědeckých institucí z genderového hlediska. Ukázalo se, že věda není objektivní a hodnotově neutrální, ale že je součástí sociálně-kulturního a mocenského kontextu, který ji spoluvytváří a který věda sama ovlivňuje. Základy, na nichž věda stojí, nejsou genderově neutrální, a proto ovlivňují pozici a možnost působení žen v jejím rámci. Zkoumání genderových aspektů ve vědě a jejích institucích a rozdílnost pozic žen a mužů se v posledních letech stalo předmětem usilovného bádání i na úrovni EU a v posledních letech se otázka rovnosti mužů a žen začíná řešit i v České republice.

FEMININITA, OBJEKTIVITA A VĚDA

Žijeme v bipolárním světě, tj. ve světě, který je založen na opozicích, z nichž jedna strana má vždy nižší hodnotu. Jedním z takových protikladů, které výrazně strukturují naše životy, je opozice pohlaví a hodnoty a vlastnosti, které jednomu a druhému pohlaví připisujeme. Je důležité si uvědomit, že tyto vlastnosti a hodnoty jsou do značné míry arbitrární, historicky proměnlivé a že si je osvojujeme v procesu *socializace*. Naučíme se, že hodnoty a vlastnosti, kterých si společnost cení na ženách, jsou naprosto odlišné od těch, které zdůrazňuje u mužů. Při bližším zkoumání si uvědomíme, že u žen společnost zdůrazňuje vlastnosti, které jsou důležité pro soukromou sféru – emocionalita, subjektivita, intuitivnost, umění naslouchat, poskytování podpory apod. U mužů se naopak zdůrazňují vlastnosti, které je lépe vybaví pro sféru veřejnou – soutěživost, racionalita, důraz na „objektivní“ myšlení, průbojnost, neprojeování emocí.

Na těchto základech byla od 17. století budována i věda. Vlastnosti, které naše společnost spojuje s mužskostí, jsou ovšem také vlastnostmi, které asociujeme s vědeckou kompetentností, s tím, co si obvykle představíme pod pojmem vědec. Ženy se této definici vymykají a historicky nebyly považovány za subjekty, ale pouze za objekty vědění. Ženy mohly být zkoumány, ale nemohly výzkum samy provádět. Tato situace se do značné míry změnila: od 20. století mají ženy přístup ke vzdělání i vědecké kariéře, nicméně stereotypy i vlastní sociální zkušenost jejich možnosti dále limitují.

V této souvislosti je nesmírně důležité si uvědomit, že **objektivita a racionalita, které jsou ve vědě tak zdůrazňovány, neexistují ve vzduchoprázdnu jako neutrální hodnoty, ale že jsou identifikovány s maskulinitou**. To se neprojevuje pouze na sociální zkušenosti mužů (např. neschopnost projevovat emoce či naslouchat a neřešit problémy agresivně, ale i nerovné postavení otců při rozvodovém řízení), ale

v celém hodnotovém žebříčku naší společnosti. Bylo by ovšem chybné tzv. „ženské“ vlastnosti zavrhnout či se domnívat, že se absolutně neslučují s nároky na objektivnost. Právě naopak, v posledních dekádách se objevují nové definice objektivity, které jsou založeny na uvědomění si sociální a kulturní podmíněnosti našeho vědění i vlastní pozice a zájmu vědce či vědkyně na zkoumaném předmětu.

RODIČOVSKÉ POVINNOSTI

Od počátku 19. století dochází v souvislosti s průmyslovou revolucí a migrací do měst k téměř naprostému oddělení světů, které muži a ženy obývali (tj. i rolí, které zastávali). Ženy se staly naprosto odpovědné za domácnost a výchovu dětí. Na této situaci se nic nezměnilo ani v okamžiku, kdy ženy začaly pronikat na trh práce a stejně je to i dnes. Tento fakt oslabuje pozici žen na trhu práce, a tím i ve vědě. Automaticky se předpokládá, že pro ženu bude rodina vždy na prvním místě, a tudíž není možné počítat s absolutním pracovním nasazením. Očekává se, že ona vždy zůstane s dětmi doma na nemocenské či že žena odejde brzy odpoledne, aby děti vyzvedla ze školky. Tato očekávání a genderově specifická socializace dívek s velkým důrazem na mateřství se podepisují na tom, ženy velice často plánují svoji kariéru s ohledem na tato společenská očekávání.

Dalším problémem je mateřská dovolená, kdy velice často dojde k přerušení všech vědeckých kontaktů a po delší přestávce je návrat k vědecké kariéře téměř nemožný, a to i vzhledem ke grantové politice. V tomto ohledu by mohly napomoci **krátkodobé granty pro rodiče vracující se z rodičovské dovolené**, které by umožnily překlenout počáteční období, kdy vědec či vědkyně nejsou po návratu součástí týmů pro řešení grantů.

Vysoké nároky, které vědecká kariéra klade na vědce a vědkyně, často vedou k tomu, že ženy vědkyně na vědeckou kariéru – právě díky genderovému nastavení rolí – rezignují. Pokud se kariéře věnovat chtějí, má to na jejich soukromý život dopad, který se v případě mužů neprojevuje. Jak uvedla účastnice semináře, „...nejvhodnější je o rodině vůbec nemluvit, dělat, že není, a pracovat víc než ostatní, abych nezavdala příčinu ke kritice. Zejména se snažit chybět ještě méně než ostatní, protože největší prohřešek jsou nemocné děti.“

JAZYK A KOMUNIKACE

Věda byla koncipována jako mužský projekt. V počátku se soustředovala zejména na zkoumání přírody, která byla identifikována se ženou. Vědecké poznatky a děláni vědy bylo často popisováno silně genderově podmíněným jazykem. Jednou z nejčastějších metafor, které se ve vědě uplatňují při popisu vztahu mezi vědcem a zkoumaným objektem, je **manželství**. Francis Bacon např. prohlásil: „Ustavme čistý a legitimní svazek manželský mezi Myslí a Přírodou.“ (překlad autorky, citováno v Keller 1985). Metafory byly často založeny na obrazu **svádění** či **dobývání**, které v sobě někdy zahrnovaly extrémně silný prvek násilí, až znásilnění.

Jazykové otázky se ovšem neprojevují pouze na rovině symbolické a metaforické, ale i na úrovni běžné komunikace, která je opět ovlivňována socializací. Výzkumy tak ukazují, že ženy např. mnohem častěji než muži příkazy formulují jako žádosti. Navíc mají ženy často mnohem vyšší hlas, který je v naší společnosti asociován spíše s nestabilitou až hysteričností, kdežto mužský hluboký hlas je vnímán jako hlas moudrosti.

MĚŘENÍ VĚDECKÉ HODNOTY

V demokratických společnostech se očekává, že hodnota a zásluhy budou hodnoceny spravedlivě a objektivně. Jak ale ukázala ETAN zpráva a další výzkumy provedené v posledních letech, má pohlaví vědce značný dopad na to, jak je jeho práce hodnocena. V zásadním článku „Nepotism and sexism in peer review“ ukazují autorky Christine Wenera a Agnes Wold, jak se pohlaví projevuje v evaluačním řízení při přijímání postdoktorandů a postdoktorandek. Kromě pohlaví se jako důležité proměnné projevila publikační činnost a fakt, zda žadatel/ka osobně zná jednoho z evaluátorů. Analýza ukázala, že skóre, které žadatelé-muži získali na základě svého pohlaví, se rovnalo 20 vědeckým

publikacím v nejlepších odborných časopisech. Z výzkumu vyplynulo, že ženy musely publikovat 2,6krát více, pokud měly být hodnoceny stejně jako jejich mužské protějšky.

Podobné nerovnosti a předsudky se ovšem mohou projevit i při hodnocení grantových žádostí. Nejde totiž pouze o to, že se projevují předsudky týkající se pohlaví žadatele, ale i o to, že to, co bývá považováno za vědecký problém či téma hodné výzkumu, není genderově neutrální. Z tohoto hlediska je velice důležité zajistit, aby v evaluačních komisích grantových a jiných agentur rozdělujících veřejné prostředky na vědu a výzkum byli muži a ženy zastoupeni rovnoměrně. Aspekty, které jsou výzkumně zajímavé, totiž nemusí být takto vnímány komisí, která se skládá pouze z členů jednoho či druhého pohlaví.

ŽENSTVÍ, VZHLED A VĚDECKÉ PROSTŘEDÍ

Ženy v posledních desetiletích pronikly a etablovaly se v oborech, které pro ně byly dlouho považovány za nevhodné. Vědecká práce je jedním z nich. Přesto se stále setkáváme s tím, že ženy jsou, především mimo své úzké pracovní prostředí, hodnoceny za to, jak vypadají, zda působí dostatečně žensky, než za své úspěchy v oboru, ve kterém působí. Gender je podstatným rysem osobní identity a genderová identita je u žen úzce spjatá se vzhledem, tzn. že ženy samy přikládají váhu tomu, jak vypadají.

V důsledku toho, že věda je vnímána jak neutrální a odosobněná záležitost, která je založená na rozumu a ve které jsou potlačeny tělesné projevy, je genderová identita žen velice problematická. Protože tělesný vzhled a tělesné projevy jsou nedílnou součástí toho, co považujeme za ženský projev, je pro ženy obtížné zachovat si ženskou identitu a zároveň identitu vědkyně a odbornice.

SEXUÁLNÍ OBTĚŽOVÁNÍ A SNIŽOVÁNÍ LIDSKÉ DŮSTOJNOSTI

Novela českého Zákonníku práce, která vešla v platnost 1. 1. 2001, po vzoru EU zahrnuje opatření na ochranu proti snižování lidské důstojnosti, přímo uvádí jako novinku „nežádoucí chování sexuální povahy na pracovišti, které je nevhodné, nevhodné nebo urážlivé nebo které může být druhým účastníkem pracovního vztahu oprávněně vnímáno jako podmínka pro rozhodnutí, která ovlivňují výkon práv a povinností vyplývajících z pracovního vztahu.“ Přesto je problém sexuálního obtěžování na pracovišti stále bagatelizován a často vnímán tak, že ženy, které dané chování či poznámky považují za nevhodné, jsou považovány za nespolečenské, pruderní, beze smyslu pro humor. Bezčetné výzkumy ale ukazují, jak zásadní dopad sexuální obtěžování má na psychologickou pohodu a potažmo na pracovní výkon. Sexuální obtěžování, které probíhá mezi pracovníky a pracovníkyněmi na různých postech, se označuje jako sexuální obtěžování *quid pro quo* (tedy něco za něco). Druhým typem je chování mezi spolupracovníky na stejné pozici, kdy sexuální „služba“ není vynucována na základě nerovného vztahu.

V této souvislosti je důležité si uvědomit, že některé vědecké obory jsou stále ještě téměř výhradně doménou mužů-vědců. Ženy, které se v těchto oborech pohybují, musí velice často přijímat identitu, která do značné míry popře jejich ženskost nebo se od své ženskosti disociují právě proto, že by se jich určitě „nevhodné“ či „urážlivé“ poznámky mohly dotýkat.

Výše uvedené příklady a zkušenosti ilustrativně ukazují, že **přestože se často setkáváme s představou, že pohlaví vědce na kvalitu a odbornost vědecké práce nemá žádný vliv, je pro průběh vědecké kariéry zásadní proměnnou. Ovlivňuje téměř všechny aspekty vědeckého procesu, pracovní vztahy na výzkumném pracovišti, vědecký jazyk a nakonec i volbu výzkumného tématu. Nejde tedy pouze o to, jak zvýšit zastoupení žen v oborech a na pozicích, kde jsou málo zastoupeny, ale především upozorňovat na to, jak se gender ve vědě projevuje a jak je údajná objektivita vědecké práce ovlivňována sociálním a kulturním kontextem, v němž se utváří, a zvyšovat povědomí o tomto problému.**

Marcela Linková

INSTITUCIONÁLNÍ MECHANISMY EXKLUZE A DISKRIMINACE ŽEN NA ŘÍDÍCÍCH POZICÍCH

Tímto článkem navazujeme na téma, kterým jsme se zabývali v minulém čísle čtvrtletníku Gender, rovné příležitosti, výzkum (2-3/2002) – téma postavení žen na trhu práce a rovnost příležitostí žen a mužů na řídicích pozicích. Nerovnosti v zastoupení a v mzdovém ohodnocení českých žen na vedoucích a řídicích pozicích lze shrnout do několika základních ukazatelů:

! České ženy patří ve srovnání se ženami dalších evropských zemí k pracovním nejvytíženějším. Tvoří totiž téměř polovinu pracující populace a více než polovina z nich pracuje více než 40 hodin týdně.

! Ženy tvoří 41% zaměstnaných na pozicích zákonodárců, vedoucích a řídicích pracovníků, což je pouze 4,8% ze všech zaměstnaných žen.

! Ženy na pozicích zákonodárců, vedoucích a řídicích pracovníků vydělávají průměrně pouze 55% mzdy mužů na stejné pozici. I na těchto pozicích dochází k podobné segregaci oborů podle pohlaví jako na trhu práce jako celku.

! V oborech, kde výrazně převažují muži, dostávají na nejvyšších pozicích ženy průměrně o 30% nižší mzdu než muži na stejné pozici.

! Ve feminizovaných oborech s naprostou převahou žen i na nejvyšších pozicích však jsou minimálně zastoupení muži hodnoceni dokonce až o 100% vyšší mzdou než ženy na stejné řídicí pozici.

Pro odhalení základních diskriminačních mechanismů udržujících a reprodukcijících genderové nerovnosti na řídicích pozicích je třeba do hloubky zkoumat strukturu pravidel a vztahů v rámci institucí. V roce 2001 jsem provedla případovou studii životních strategií českých manažerek¹. Některé výsledky této studie nám pomohou popsat a vysvětlit institucionální mechanismy exkluze a diskriminace, jejichž výsledkem je nerovné zastoupení a podmínky žen na řídicích pozicích u nás.

Manažerka ve finančním poradenství je profese, která vyžaduje špičkové připravené a vysoce kvalifikované jedince. Jelikož, jak vyplynulo z analýz pracovního trhu posledního desetiletí, z hlediska nastavení genderového konfliktu, není pozice žen na trhu práce v současné české společnosti rovná a vůči ženám jsou zde uplatňovány různé diskriminační mechanismy, ženy, které uspěly v podobné špičkových profesích, patří mezi ty nejúspěšnější. Navíc se v této profesi zcela jasně uplatňuje model vertikální segregace podle pohlaví. Naprostá většina servisních a dalších nižších pozic je obsazena ženami a špičkové pozice – nejvyšší management – zaujímají převážně muži. **Převaha žen na servisních a nižších pozicích je tak výrazná, že ovlivňuje postavení ženské pracovní síly v těchto oborech jako celku, a to negativně zejména obraz žen, které se dostaly na nejvyšší pozice.** R. M. Kanter odhalila ve svém výzkumu tento mechanismus na příkladu pozice sekretářek, která byla postupně naprosto feminizována. Charakteristiky vztahu: nadřízený – muž a sekretářka – žena jsou pak do značné míry stereotypně přeneseny i na manažerky, tj. nadřízené ženy a jejich vztah ke kolegům nebo výše nadřízeným – mužům. [Kanter 1993] V provedeném výzkumu manažerek bylo možné sledovat nižší prestiž ženy vzhledem k jejím mužským kolegům, způsobenou tímto a dalšími mechanismy, které přispívají k udržování genderového konfliktu.

Nerovný přístup žen do špičkových profesí je patrný už v průběhu vzdělávacího procesu, kdy jsou ženy směřovány do tzv. ženských oborů, a dokonce i při přijímání na jednotlivé vysokoškolské obory jsou někdy upřednostňováni muži [Čermáková 2000]. **Zejména při vstupu na trh práce, ale i v průběhu profesní dráhy, je na ženy nahlíženo přes genderově zakotvený vzorec² vnímání ženské populace.** [Powell 1993] Tím jsou zatíženy všechny ženy bez ohledu na jejich aspirace a při přijímacím procesu jsou jim kladeny diskri-

minační otázky přesně odpovídající genderovému konfliktu ženských rolí. Rodinná role je považována za překážku ve výkonu špičkové profese manažerky.

Z výzkumu vyplývá, že naprostá většina manažerek i přes to, že byl do českého práva zavedený zákaz diskriminačních otázek při přijímání do zaměstnání, s postupem potenciálních zaměstnavatelů souhlasí a jsou přesvědčeny, že zaměstnavatel má právo tyto otázky pokládat ženám a jednat s nimi jinak než s mužskými kandidáty, jejichž výkon v práci nebude, podle genderově zakotveného vzorce s nejnižší pravděpodobností ovlivněn případnými rodinnými povinnostmi. **I když si velká část dotazovaných manažerek uvědomuje diskriminační charakter otázek ohledně jejich budoucího mateřství a starosti o děti a domácnost, nenacházejí prostředky, jak se jim bránit.**

Na zakotvenost genderového konfliktu v profesních strukturách ukazuje univerzálně platná nižší pozice a prestiž ženské pracovní síly na trhu práce. Genderové stereotypy jsou totiž uplatňovány důsledně jednak na ženy jako na homogenní skupinu, a zároveň i na různé skupiny žen a vysvětlovány pak různými způsoby jako např. mateřská, resp. rodinná dovolená, starost o domácnost, věk, nedostatečná kvalifikace. V důsledku toho jsou české ženy paušálně považovány za méně schopné, a proto, aby dosáhly určité pozice, musí často dokázat, že mají větší schopnosti než jejich mužští kolegové.

Většina manažerek reflektovala preferenci mužů, resp. diskriminaci pouze při přijímání do zaměstnání. **Na pracovišti, resp. v rámci dané instituce pak již jsou šance postupu a přístup nadřízených k mužům a ženám považovány za rovné.** Manažerky svůj menší úspěch – pomalejší kariérní postup, méně příležitostí apod. vysvětlovaly zejména agresivním nastavením prostředí, kterému se muži dokáží přizpůsobit, a je jen chybou žen, že nejednají agresivněji, protože mají další zájem jako např. rodinu, a profesi se tudíž nemohou věnovat naplno. Z toho vyplývá zjištění, že ve vysoce náročných a prestižních profesích je na ženy uplatňováno pravidlo konfliktu jejich rolí ještě výrazněji než v jiných – méně prestižních – profesích. Navíc jsou zde nastavena pravidla, z nichž pouze některá jsou jasně definována, většina jich však není dostatečně zřetelně vyslovena a vysvětlována a součástí mechanismu jejich udržování je i vzájemná podpora mužů, kteří na těchto pozicích převažují. Tím, že celý systém pravidel a postupů, jak uspět v těchto profesích, je zřejmý jen částí pracovníků – většinou mužům – je udržována konkurenčnost prostředí. Pozice, jejich obsah a vztahy mezi nimi jsou zároveň navenek považovány za genderově neutrální. Aktéři, kteří je obsazují, argumentují rovností povinností, vyžadovaných od pracovníků na přesně definované pozici, ale genderová nerovnost vychází už ze samotné definice této pozice jako neutrální a striktního vyžadování dodržování jejích pravidel. [Halford, Leonard 2001]

Politika rovných příležitostí, která je na legislativní úrovni do českého práva zavedena, není v praxi institucí, v níž manažerky pracují, uplatňována. V důsledku pojetí rovnosti, v rámci něhož je pracovní pozice definována „neutrálně“ bez ohledu na osobní, a zejména rodinnou situaci pracovníka, což však nepoměrně více vyhovuje mužům, je mateřství pro ženy handicapem. Následující dvě citace dotazovaných manažerek, které dosáhly nejvyšší možné pozice v dané firmě pro finanční poradenství, přesně ukazují toto „neutrální“ pojetí rovnosti mužů a žen.

Z provedeného výzkumu manažerek, ale i dalších sond do života žen v prestižních pozicích, vyplynulo, že politika rovných příležitostí, jako snaha vzít v úvahu osobní a rodinnou situaci pracovníka nebo pracovnice a sledovat spíše než průběh a organizaci práce pracovní výsledek, v praxi nefunguje. V těchto profesích je sice ženám umožněno zkrácení úvazku nebo jiná zejména časová organizace práce, ale vždy za cenu snížení ohodnocení, konkurenceschopnosti a možnosti postupu na vyšší pozice v rámci daného pracoviště. Určitý typ dohody na jiných podmínkách je sice možný, ale v takovém případě už není pracovní výkon ženy považován za plnohodnotný ve srovnání s ostatními pracovníky.

Konflikt práce a rodiny je považován za problém pouze žen nejen na úrovni profese – veřejnosti a instituce, resp. pracoviště, ale

i samotnými ženami, které vztah rodiny a práce ve svém životě řeší. Výzkumy ukázaly, že **ženy jsou nuceny vytvářet různé individuální strategie harmonizace práce a rodiny v životě právě proto, že nejsou vytvořeny institucionální mechanismy, které by zároveň s možností rodinu a práci skloubit automaticky nesnižovaly jejich status.**

Podmínky a strategie žen v řídicích pozicích tak, jak vyplynuly z případové studie českých manažerek lze shrnout:

1 Genderový konflikt je v současné společnosti jedním z hlavních hledisek pojetí postavení ženy na řídicí pozici. Na jedné straně je na úrovni definice profese i na úrovni instituce, v níž manažerky pracují, genderový konflikt považován za nepřekonatelnou překážku rovného uplatnění žen ve srovnání s muži na stejných pozicích, na individuální úrovni je oproti tomu řešení vztahu rodiny a práce pro ženy nezbytností.

1 Genderová struktura společnosti i oboru spolu s genderovými stereotypy vytvářejí horší podmínky pro ženy, které usilují o dosažení řídicí pozice.

1 Ze studie života žen na manažerských pozicích vyplynulo, že je to zejména kategorie genderu, která zakládá nerovné zacházení s ženami.

1 Prostředí profese, konkrétní instituce, pravidla práce a kariéry i definice pozice jsou vytvořeny a považovány za genderově neutrální. Tato zdánlivá neutralita však vyhovuje spíše mužům, resp. stereotypům o mužských rolích a jejich náplni i uspořádání.

1 Lpění na přesných pravidlech organizace práce, jako jediného možného způsobu dosažení pracovních výsledků bez ohledu na rodinnou a osobní situaci pracovnice (pracovníka), znevýhodňuje zejména ženy, které by zejména při flexibilnější organizaci práce dosáhly stejných, nebo dokonce lepších výsledků.

1 Jakýkoliv typ změny organizace práce je považován za odchylku od normy a je sankcionován nejčastěji snížením finančního ohodnocení a možností kariérního postupu.

1 V prostředí neexistence mechanismů, které by ženám (ale i mužům) umožnily práci a rodinu skloubit, a zároveň nesnížily jejich status, vytvářejí ženy individuální strategie, které však v důsledku daných podmínek představují na jednom pracovišti více méně podobné dráhy a možnosti.

1 Popírání diskriminace žen, řešení problému načasování mateřství, rezignace na řešení genderového konfliktu a individuální frustrace, střet a řešení jsou jednotlivé fáze, kterými velká část žen v řídicích pozicích prochází.

1 Fáze řešení znamená volbu a nastartování dlouhodobé strategie, která může mít několik obecných variant:

- a) Rezignace na kariéru.
- b) Rezignace na rodinu – u nás zatím spíše spolu s přispěním dalších okolností, které vedou k bezdětnosti.
- c) Preference práce nebo rodiny při současném snažení zvládat oboje.
- d) Kompromis práce a rodiny nejčastěji ve formě individuální dohody se zaměstnavatelem o určitém typu flexibility.

Alena Křížková

Literatura:

Čermáková, M. 2000. Úspěšnost žen při přijetí na vysokou školu. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum 2-3:3. Sociologický ústav AV ČR
Halford, S., Leonard, P. 2001. Gender, Power and Organizations. London: Palgrave
Kanter, R.M. 1993. Men and Women of the Corporation, New York: BasicBooks
Manažerky 2001 – soubor 15 hloubkových rozhovorů s manažerkami. Sociologický ústav AV ČR
Powell, G.N. 1993. Women & Men in Management. London: Sage Publ.

Poznámky:

- 1) Výzkum Manažerky 2001 – soubor 15 hloubkových rozhovorů s manažerkami, které svou kariéru v této profesi započaly po revoluci v roce 1989.
- 2) Genderově zakotvený vzorec (*gender – based schema*) je soubor genderových stereotypů, který je uplatňován na skupinu žen nebo mužů bez ohledu na jejich schopnosti nebo ambice. [Powell 1993]

GENDER

FEMINIZACE JAZYKA V HOMOSEXUÁLNÍ KOMUNITĚ

V této práci chce autor nabídnout pohled do **skupiny pražské homosexuální komunity**. Pohled spíše z úhlu jazykovědného, který se ovšem nemůže vyhnout sociologickému nebo psychologickému úhlu pohledu při pokusu o výklad a odůvodnění jazykových a komunikačních jevů v této poměrně úzké a dosti homogenní skupině lidí. Autor ji měl možnost sledovat příležitostně během několika měsíců v podnicích výhradně určených příslušníkům této komunity, jako jsou kluby, diskotéky, čajovna nebo soukromý večírek/sraz pořádaný internetovými stránkami Kluci.cz a chatroomem¹.

Tato práce je nejspíše jedním z prvních pokusů o **zmapování mužského homosexuálního chování v komunikačních událostech**. Autorovi se nepodařilo najít žádnou publikaci, která by se zabývala jazykem homosexuálů (tím nevylučuje existenci článků v odborných periodikách, které neměl čas prostudovat). Jedinými zmínkami o feminizaci jazyka této společnosti byly zmínky o transsexualitě² nebo, chcete-li transgenderu, tedy o ženách uvězněných v mužských tělech, což samo o sobě nekoresponduje se zkoumanou skupinou, která sama sebe považuje za muže, nikoli ženy. V této souvislosti Brzek s Pondělíčkovou-Mašlovou ve své knize „Třetí pohlaví“ hovoří o „maskuliní mužské homosexualitě“, kdy je o „muže homosexuálně orientovaného, ale jinak citícího a chovajícího se přiměřeně mužsky“, a o „feminím nebo efeminím homosexuálním muži“, jehož charakterizují jako zženštilého homosexuálního muže, tedy toho, jenž jeví „zřetelné patrné známky narušené pohlavní identity“, což může být právě občasné používání feminizovaného jazyka. S touto klasifikací se nadále budeme setkávat a bude se na ni odkazovat.

Kromě domácích pramenů se autor pokusil o hledání zahraničních publikací s korespondujícím tématem hlavně anglických případně německých. Ovšem opět neúspěšně a po logickém úsudku, že flexivnost českého jazyka se nedá zcela jednoznačně srovnávat s němčinou a že angličtina kromě možnosti zaměňování slov he/she (him/her) a oslovení³ se svou absencí gramatického rodu u většiny jmen feminizaci, tak jak je uváděna níže na českých příkladech, prakticky vylučuje.

Ačkoli terénní výzkum byl tvořen sledováním komunikačních událostí a sledoval především rovinu věty, jako nejprůkaznější ukázkou feminizace jazyka mužské homosexuální komunity se zdá být rovina slova, kterou se také bude autor nadále zabývat. Půjde tedy převážně o lexikum. Vzhledem k sociálnímu kontextu, kde se komunikační události odehrály, je patrné, že se budeme pohybovat jak v hovorovém, tedy spisovném českém jazyce, tak i v nespisovném, a to na úrovni sociolektu, který si zkoumaná komunita svou izolací v době komunikačních událostí vytvořila.

VÝZKUM

Přesné definování a roztřídění feminizmů je poměrně složité hlavně z důvodu, že lze použít několika třídících „sít“, která se navzájem prolínají, a tudíž je obtížné vybrat jediné kritérium pro třídění.

Úvodem je třeba poznamenat, že **čistě ženský projev se v autorem zkoumané komunitě, tedy mezi homosexuálními muži, nevyskytl**. Výjimkou byli pouze dva muži. V jejich případě by se vzhledem k vnějším znakům (dlouhé vlasy, šperky, známky make-upu a „unisexové“ oblečení) bylo možné domnívat, že jejich identifikace s opačným pohlavím byla natolik silná, že feminizace jazyka byla vyjádřením jejich vlastního přesvědčení, že jsou ženy. Nešlo tedy o to, co je hlavním tématem této práce – o přijetí sociolektu homosexuální komunity, jehož vznik a podoba mají jinou motivaci.

Samozřejmě je logické předpokládat (a skutečně tomu tak je), že větší zženštilost, tedy inklinace k větší genderově femininní identifikaci, vede k rozsáhlejšímu a častějšímu používání femininních jazykových

prostředků a naopak. Ovšem autor by rád upozornil, že svým výzkumem objevil i čistě sociální jev, tedy přejímání slovníku skupiny jejími novými členy, přičemž se autor nedomnívá, že by docházelo učenému, umělému zženšťování, feminizaci jedince, i když autor nevylučuje možnost, že nový člen skupiny svým příchodem uvolňuje a **zabývá se zábran a kontroly, které ho nutily jednat, a tudíž i mluvit výhradně jako muž**.

KLASIFIKACE FEMININNÍCH SLOV

Autorem uváděná tzv. femininní slova jsou trojího druhu:

- ! slova rodu **ženského**, která se používají pro označení mužů; místo slov rodu mužského. Např. pánové – dámy, kluci – holky, děvčata, vole – krávo,
- ! slova (většinou vlastní jména), k nimž se připojí **ženská koncovka**, a zřídka, ale přesto také, **slova nová** (s gramatickým rodem ženským).

Nejvýraznějším kritériem pro jakési logické dělení způsobů feminizace jazyka v homosexuální komunitě je kontext použití určitého slova, který často koresponduje s citovým zabarvením použitého slova, ilokuční silou věty nebo souvětí:

- ! kamarádství (většinou jde o hranou náklonnost),
- ! výsměch, ponížení, ironie, pokus o vtipnost,
- ! nadávky.

POZNATKY Z POZOROVÁNÍ

Z důvodu toho, že následující výčet pozorovaných výrazů obsahuje především oslovení, která se v jazyce jen zřídka vztahují k pouze jedinému jevu, stavu, vztahu, kontextu, a tudíž jedno slovo může patřit i do více než jedné z uvedených kategorií, není výčet nijak speciálně rozřazován.

Autor se při svém výzkumu často setkal s těmito výrazy:

Děvče/děvčata (někdy i *holky*) – používáno nejčastěji při výrazech kamarádství spíše femininnějšími homosexuály (Číšník: „Tak co si dáte, děvčata.“ Při výzvě k tanci: „Tak dem na to, holky.“) i v pejorativním, výsměšném smyslu při zdůraznění femininních znaků (ať už jsou více patrné, či nikoli) u někoho, o kom se hovoří: („Petr? Myslíte to děvče ze včerejška?“)

Slovo **kráva** často nahrazuje běžně používané slovo *vůl* nejen v situacích zvolání („Já jsem ale kráva,“ když se něco nepovede. „Chová se jak kráva,“ atp.), ale zastupuje výraz *vůl* i jako automatizovanou „vycpávku“ vět.

Píča se používá častěji jako veselé, směšné vyjádření („Tak, píči, vyrážíme“) než ve svém hanlivém pojetí.

Dvě velice frekventované nadávky jsou *děvka* a *kurva*, které plní roli a mají obsah jako při konverzaci mezi heterosexuálními muži hovořícími o ženách.

Zcela charakteristickým slovem zkoumané komunity jsou výrazy **teta**, **tetka**, které vyjadřují již na první pohled femininního, zženštilého homosexuála. („Vidíte tamtu tetu?“ „Ježiš, to je teta.“) *Teta* se ovšem používá i pokud skupina homosexuálů pohybuje se na veřejnosti odhaduje, kdo z kolemjdoucích je potenciální homosexuál („Ten, co de proti nám, tak to je určitě tetka.“).

Pro vyjádření zženštilosti, jako například jemných (ženských) gest rukou, mimiky v obličeji, způsobu posezu nebo postoje nebo dikce řeči⁴, používá se výrazů **být vykroucený** nebo **být vykroucenina**.⁵

Dalším čistě specifickým výrazem pro tuto komunitu je **blebza**. Slovo se využívá jako oslovení („Čau, blebzy“). Vyskytlo se ovšem i ojediněle *blebit se*, jehož význam se nedá vyjádřit v češtině běžně využívaným synonymem. „Co vy se tady blebíte,“ bylo použito na soukromém večírku pro úzkou komunitu sobě navzájem známých homosexuálů na oslovení skupinky mluvčím (dalo by se říct relativně (v komunitě))

blízkých přátel, k nimž se chtěl připojit do konverzace.

Původ slova *blebza* vzešel nejspíše přesmyknutím ve slově *lesba*, které se také výjimečně používá k humornému oslovení, obdobně jako např. *děvčata*. Jeho autorem je nejspíše jistý Tomáš K., jehož autorita hlavně v internetové subkomunitě homosexuálů způsobila, že se slovo dostalo do běžného používání více jedinců, přesto je stále používáno, dalo by se říct, bezvýznamnou menšinou.

Naprosto fatální význam v jazyku pražských homosexuálních mužů⁶ má slovo *buzna* (nebo *buzerant*), které se mezi heterosexuální společnostmi považuje za nejhrubší urážku. Mezi homosexuály však nikoliv. Dostalo humorné, nebo dokonce neutrální až pozitivní citové zabarvení. Kromě oslovení (podobně jako *děvčata*, *lesby* atp.) dostalo slovo *buzna* význam slov označujících homosexualitu, zastupuje slova *homosexuál*, *homosexuální*, *homosexuálové*. Důvod k tomu je jasný – úspornost. *Buzna* je o mnoho jednodušší na vyslovení. „A jak se cejtíš mezi buznama?“ neutrální otázka na nově příchozího (do komunity), která má za úkol zjistit, jak se „nováček“ cítí mezi ostatními homosexuály. „Je nějaká knihovna s buzerantskejma knížkama?“ – samozřejmě s knihami s homosexuální tematikou atp.

Poměrně frekventovaným slovem je přídavné jméno *drahá*, které se používá jako oslovení. Nejčastěji nabývá smyslu ironizujícího a používá se jako důrazné oslovení („Drahá, už bysme měli jít!“ – pobídka k partnerovi), ale také smyslu veselého, laškovného, familiérního („Jakpak se máte, drahá“ – počáteční věta konverzace osob, co k sobě mají relativně blízký přátelský vztah). Toto slovo sice na první pohled obsahuje narážku na femininnost adresáta, ale zpravidla se jako narážka na zženštilost nepoužívá, spíše naopak – používá se ironicky vůči viditelně nefemininním jedincům.

Jak již autor uvedl, významným a možná nejvýraznějším prvkem feminizace je **přechylování vlastních jmen a záměna mužských za ženská**. Např. *Toník – Tonička*, *Petr – Petruška*, *Honza – Janička*, *Jaroslav – Jarunka*, *Jaruna*. Záměna jmen za ženské se většinou děje v případech, kdy se mluvčí pokouší být vtipný. Dotyčného, jehož jméno mutuje, chce pošouchnout a adresáta výpovědi pobavit. Zlé citové zabarvení může dostat jen jméno, které toto umožňuje: *Jaruna*, *Petruna*, *Zdena* atp., ty se ale častěji používají, mluví-li se o nepřítomném člověku. („Ta Jaruna je ale kurva, zase mě podrazila.“).

V tomto ohledu má zvláštní význam **přípona -ová**, jejíž přidání ke jménu nebo nicku (což je přezdívka na internetu) znamená zdůraznění ať už pozitivní, nebo negativní. „Mikešová, koukej to sem navalit“ (nositel jména se jmenuje Josef Mikeš) výhružně. „Jo, myslíš Plexxová, tak tu znám,“ (přezdívka Plexx) v tomto případě to má navíc spojitost s mímou zženštilostí nositele přezdívky. „Lobbová je děvka, ten šukal snad s celou Prahou,“ (přezdívka Lobb) v tomto případě je to výraz opovržení a přípona -ová zde má nezastupitelný umocňující výraz vyjadřující vztah mluvčího k osobě-nositeli přezdívky.

V konverzaci okrajové, přesto často používané, je **pojmenovávání partnerů**. Není nezajímavé, že často se (nejen) o svém příteli homosexuální muži **vyjadřují jako o ženě** („Tak co, co děláš tvoje žena?“) nebo o *manželce* („Manželka je nemocná,“ odpověď na otázku, kde má dotazovaný partnera).⁸

Výrazný feminizující prvek mluvy homosexuálních mužů jsou také **zdrobněliny**, jejichž výskyt je při běžné konverzaci srovnatelný, ne-li častější, jak u žen. (příklady: „srdíčko“, „človíček“, „bríško“, „kocourek“, „zlatíčko“, ale i vlastní jména jako: „Zdenička“, „Vladdenka“, „Petruška“ ad.). Vyšší frekvence používání je patrnější u zženštilějších jedinců, ovšem nepopíratelně významným faktorem (a autor se domnívá, že pro používání zdrobnělin nejvýznamnějším) je vliv rodiny (matky, sestry, sestřenic) a prostředí (kamarádky, spolužačky atp.).

Posledními jevy, které byly již z výše uvedených bodů a příkladů patrné, přesto chybějí v tomto výčtu a daly by se shrnout do jedné skupiny jsou:

! záměna *on* za *ona* (*ten* za *ta*) („Vona je normálně divná“),
přidávání (výměna) ženských *přípon* a *koncovek ke slovesům* („Bože, ta se zas volíbka“) a

! *přídavným jménům* („Si myslíš, že je krásná jak Madonna“).

Použití je různé, často ale není ani tolik závislé na vztahu mluvčího k adresátovi nebo na adresátovi samém, ale spíše na mluvčím, jeho zženštilosti, snaze nějak vyniknout, zvýraznit se anebo hrát určitou roli.

Samozřejmě nebylo v autorových silách ani záměru postihnout všechny feminizující výrazy, postupy a vlivy, kterých se v komunitě vyskytuje daleko více, přesto autor věří, že jím provedený výzkum odhalil dosud nezmiňovanou část života mužské pražské homosexuální komunity. Autor cítil v tématu komunikace velký potenciál, který by mohl veřejnosti odhalit další část problematiky homosexuality – tu část, která se nezabývá ani partnerstvím, prostitucí homosexuálů nebo adopcí dětí. Tento pokus o proniknutí do sociolektu komunity homosexuálů a hlavně do jeho lexikálních zvláštností má být příspěvkem k diskusi o homosexualitě.

Má-li autor shrnout a zhodnotit fenomén feminizace jazyka homosexuální skupiny občanů, ve které se pohyboval, musí vyslovit názor, že výrazným a řekněme největším faktorem feminizace jazyka je zženštilost neboli genderová identifikace mužských jedinců s opačným pohlavím ve smyslu hraní ženské sociální role – včetně role jazykové. Ovšem není to pravidlem a existuje velké množství použití femininních výrazů účelově, módně.

Míra automatického (uměle nevyužívaného, neúčelového) používání femininních jazykových prostředků je závislá na dvou faktorech:

! míře identifikace jedince s opačným pohlavím a

! intenzitě s jakou se jedinec pohybuje ve společnosti, jejíž módním trendem a humorizujícím prvkem je mluvit jako žena i za předpokladu, že míra identifikace s ženou je malá nebo dokonce (v kontextu homosexuality) žádná⁹. Autor vyzoroval jistou psychologicko-sociální návykovost feminizace jazyka i u jedinců, kterým je v běžném životě a i v méně feminizované homosexuální společnosti mluvit (případně se i chovat) femininně naprosto cizí.¹⁰

Právě zmíněná módnost a humorizace (sebe sama umělem zženšťováním) skrze feminizaci jazyka a vytváření tím svébytného sociolektu je výrazným a významným poznatkem autora.

Jak je však naznačeno v poznámce 14, situace pozorované autorem vypovídají o pronikání prvků sociolektu dané sociální skupiny z komunikace mezi jejími členy do jejich každodenního života.

Může-li si autor na základě svých pozorování dovolit určit příčiny vzniku sociolektu homosexuálů, tak by uvedl dvě základní příčiny, již výše zmíněné:

! **feminitu mluvčích** a

! **zesměšňování sebe sama** (jako příslušníka homosexuální komunity).

Zdeněk Sloboda

autor je student žurnalistiky na FSV UK v Praze

Literatura:

Relevantní:

- Brzek, A. – Pondělíčková-Mašlová, J.: Třetí pohlaví. Scientia Mádica, Praha 1992.
- Čermáková, A.: Genderová identifikace, přednáška.
- Janošová, P.: Homosexualita v názorech současné společnosti. Karolinum, Praha 2000.
- Stott, J. R. W.: Homosexuální partnerství? Návrat domů, Praha 2000.
- Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 3, 2001.

Ostatní:

- Corbett, K.: Homosexual Boyhood. In: Gender&Psychoanalysis, Vol 1, No 4, Dec. 1996.
- Fiewegerová, D.: Žil jsem s mužem, Alda, Olomouc 1999.
- Freud, S.: Gesammelte Schriften V – Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Internationaler psychoanalytischer Verlag, Leipzig/Wien/Zürich 1924.
- Hirsch, I.: On Men's Preference for Men. In: Gender&Psychoanalysis, Vol 2, No 4, Oct. 1997
- Jelínek, F.: Homosexualita ve světle vědy, Obelisk, Praha 1924.
- Kockott, G. – Fahrerová, E.: Sexuálně poruchy u muže. F, Trenčín 2001.

Poznámky:

- 1) virtuální místnost na internetovém serveru určená k vzájemné komunikaci – chatování. Chat (angl.) = pokoj, room (angl.) = místnost.
- 2) Brzek – Pondělíčková-Mašlová (1992, s. 30).
- 3) vyzorované např. z amerických filmů: girls (děvčata) – Ptačí klec, 1996, bitch (kurvo, děvko) – Právě blondýna, 2001 atp.
- 4) tj. ono známé šíšlání a zinfantilnění řeči, které se považuje za přímo charakteristické pro homosexuální muže. Jenže, jak autor vyzoroval, toto je jevem skutečně jen řídkým, který se týká mužů hodně zženštilých, tedy těch, kteří se genderově identifikují více

s pohlavím ženským vazy mužským. Takovíto homosexuálové se nápadněji a ženštěji oblékají, často si barví vlasy či používají určité části make-upu. Jenže právě tato „skupina ve skupině“ je od většiny (rozuměj heterosexuální) společnosti nejodlišnější, a tudíž je považována za reprezentanta celé homosexuální komunity. Podle odhadu autora však tato podskupina tvoří pouze desetinu komunity (té veřejné, která má za sebou svůj osobní „coming-out“ a pohybuje se v podnicích pro homosexuály). Coming-out je základním pojmem pojmícím se s homosexualitou, podle P. Janošové (2000) to je stav, kdy „člověk pojmene svou odlišnost, kterou může zprvu odmítat, ale po čase jí přizná sám sobě a poté i jinému člověku“ (s. 21). Více o coming-outu viz Brzek – Pondělíčková-Mašlová (1992), Janošová (2000)

a většina dalších prací zabývajících se homosexualitou.
5) Zajímavé bylo sledovat, jak se homosexuální muži u svých komunikačních partnerů právě po nějaké narážce na jejich feminitu (například v textu zmíněnými slovy nebo pokud s nimi bylo jednáno a mluveno nebo o nich mluveno jako o ženách. („Ty si ale blbě. Kopla si mě. Nemáš přehazovat nohu přes nohu jak nějaká dáma!“) ujišťovali („Hele, že nejsem moc vykroucený?“). „Vykroucenost“ se podle pozorování autora všeobecně považuje za neduh, který je i často odsuzován a odmítán. V jednom internetovém chatroonu stálo: „Já 24/178/81/18/5 [věk/výška/váha/délka ztopořené udu/šířka udu – pozn. aut.] sex Praha dnes nechci vykrouceninu.“ Ač není pochyb o vrozenosti této „vykroucenosti“, je možné se setkat i s jedinci, kteří právě na ní staví svou osobnost, identitu a váží si toho, že jsou „vykroucení“, a často to i hrají a přehrávají.

6) V Praze je největší a poměrně homogenní a koncentrovaná skupina homosexuálů, která je svým rozsahem naprosto výsadní v republice. Dala by se přirovnat k maloměstu: naprostá většina se navzájem zná, přesto je již natolik velká, že je zde prostor pro dělení na menší taktéž homogenní skupiny, které se scházejí na určitých místech, v určitý den a za určitým účelem. Ovšem toto by bylo na samostatnou studii. Co autor chtěl vyjádřit, je to, že vedle této pražské komunity je ještě jedna komunita, která je poměrně rozsáhlá, homogenní, má svá specifika (samozřejmě i jazyková) a je s pražskou srovnatelná. Jde o komunitu brněnskou (Brno je výrazným dialektickým útvarem v českém jazyce, a tudíž i mluva homosexuálů je zde odlišná od Prahy). Brno se totiž vedle Prahy stalo druhým „spádovým“ městem pro realizaci, a tudíž koncentraci homosexuálů. Významu pražské a brněnské žádné jiné komunity nedosahují, i když jsou patrné, komunity v Olomouci a v Plzni (což souvisí s existencí univerzit v těchto městech, a tedy koncentrací mladých lidí).

7) Jeden homosexuál přímo řekl, že je to jednodušší k používání a že mu to dokonce přijde jaksi hloupé a „sterilní“ – odborně mluvit o sobě jako o homosexuálové. Z toho vyplývá a autor se o tom několikrát i svým dotazem přesvědčil, že anglické slovo gay se u nás neujalo. Jako odůvodnění se autorovi jedno dostalo, že je to kvůli špatné výslovnosti tohoto slova. Protože i v televizi se často nevslyšuje správně anglicky [gɛj], ale chybně jako [gáj] a mnoho homosexuálů (zvláště těch, co neumějí anglicky) je zmateno a bojí se toto slovo používat a je jim cizí. Vzdýt v angličtině [gáj] (píše se jako gay) by se dalo přirovnat k českému „kámno“, „člověče“. Autor by rád ještě poukázal na rozpor při skloňování slova gay. Jako příklad uvádí spojení „gay a lesbické filmy“, který je běžně používán nejen komunitou, ale i širší veřejností. V rozporu s tímto se jeví tvar gayské, který uvedla 28. ledna 2002 Mladá fronta Dnes (redaktorka Mirka Spáčilová) v článku na straně 5 s názvem „Gayské filmy už tolik nešokují“.

8) Autor se domnívá, že toto je poměrně zajímavý faktor pro psychologický nebo sociální výzkum a sám identifikoval dvě příčiny: 1. je potřeba záměrně, z recese označení jako u heterosexuálních párů, 2. je to jakýsi stereotyp a obrana „co kdyby to někdo slyšel“, jelikož i v běžném životě (takže mezi heterosexuály), pokud nemají veřejný coming-out za sebou, mluví o svém příteli, jako by to byla žena-přítelkyně, aby tak nezbudili podezření a zároveň nemuseli „lhát“. Zajímavé také je, že zpravidla oba partneři takto označují svého přítele, čili není zde patrné rozdělení rolí ve vztahu na mužské a ženské, jak uváděl Brzek s Pondělíčkovou-Mašlovou (1992) i Janošová (2000). Autor se dokonce domnívá, že snaha o hledání heterosexuálních rolí v homosexuálních partnerských vztazích zvenčí a jejich roubování na takto zcela odlišné vztahy má jistý podíl na nestabilitě a všeobecně krátkodobosti homosexuálních vztahů. Autor má tento názor, který vznikl na základě dlouhodobého pozorování a rozmluvami s účastníky takovýchto vztahů, navzdory názorům sexuologů z výše uvedených prací nebo názoru Stotta (2000).

9) viz bod 1.3, kde se v citaci Brzka – Pondělíčková-Mašlové (1992) hovoří o maskulinní mužské homosexualitě.
10) Autor by chtěl také uvést poznatek, že se setkal s jedinci, kteří naprosto nedotčení komunitou, čili nepoužívající zmiňovaný sociolekt, se po delším pobytu v ní jazykově feminizovali natolik, že sociolekt přenesli i do svého soukromého života („Já sem ale kráva!“ – zvolal jedince, který byl v místnosti sám (autor byl ve vedlejší místnosti) a který momentálně nebyl zapojen do konverzace homosexuální společnosti, a přesto použil charakteristický jazykový prostředek jejího sociolektu.) Obzvláště s podivem je toto u jedinců, kteří by spadali do klasifikace maskulinních homosexuálů.

byla činnost národních samoregulačních orgánů. Zde se výzkum soustředil na to, jakým druhem kodexu se činnost jednotlivých orgánů řídí, a jak je zde řešena otázka etického zobrazování mužů a žen.

LEGISLATIVNÍ ÚPRAVA REKLAMY VE VZTAHU K OBRAZU ŽEN A MUŽŮ

Výzkum vedl k závěru, že ani jedna ze zúčastněných zemí nemá k dispozici zákon, který by se přímo zabýval reklamním obrazem žen a mužů. Vyjimkou je Dánsko, kde jsou pravidla pro zobrazování mužů a žen v reklamách součástí místního zákona o marketingu, které vydal dánský ombudsman pro záležitosti spotřebitelů.

Přesto legislativa většiny států Evropské unie diskriminaci na základě pohlaví nepovoluje. Také česká novela zákona o regulaci reklamy z roku 2002 (Zákon č. 138/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy) zakazuje v paragrafu 2, odstavci 3 diskriminaci na základě pohlaví: „Reklama nesmí být v rozporu s dobrými mravy, zejména nesmí obsahovat jakoukoli diskriminaci z důvodu rasy, pohlaví nebo národnosti nebo napadat náboženské nebo národnostní citění, ohrožovat obecně nepřijatelným způsobem mravnost, snižovat lidskou důstojnost, obsahovat prvky pornografie, násilí nebo prvky využívající motivu strachu. Reklama nesmí napadat politické přesvědčení“.

Mnoho zemí Evropské unie ve snaze zabránit diskriminaci na základě pohlaví reguluje současně také inzerci na volná pracovní místa – například Rakousko, Francie, Irsko, Lucembursko nebo Nizozemí.

SAMOREGULACE

Většina členů EASA uplatňuje v souvislosti se zobrazování žen a mužů v reklamě nějakou formu dobrovolné samoregulace. Využíván je zejména Mezinárodní kodex reklamní praxe, který vypracovala Mezinárodní obchodní komora v Paříži (The International Chamber of Commerce, tzv. ICC), a který byl přijat jako nástroj dobrovolné etické samoregulace v mnoha zemích Evropy (Winter 1995, 89).

Mezinárodní kodex reklamní praxe (General ICC Code of Advertising Practice) obsahuje pouze základní principy a pravidla, které upravují zobrazování žen a mužů v reklamě. Článek 3.4 Kodexu například požaduje, aby se reklama vyvarovala diskriminace na základě rasy, náboženství a pohlaví. Článek 1 pak zakazuje jakékoli tvrzení a vizuální prezentaci, které by porušovaly běžné normy slušnosti: „Advertisements should not contain statements or visual presentation which offend against prevailing standards of decency“.

V některých státech se znázorňování žen a mužů v reklamě řídí kromě Mezinárodního kodexu reklamní praxe ještě specifickými samoregulačními kodexy, v nichž daný stát upřesňuje, co je a co není při zobrazování žen a mužů v reklamě přípustné. Ze států Evropské unie mělo v roce 1996 takový kodex 8 zemí: Rakousko, Belgie, Dánsko, Francie, Irsko, Německo, Švédsko a Velká Británie. Z ostatních zemí, které nejsou členy EU, ale jsou přitom sdruženy v EASA (tzn. Česká republika, Slovensko, Slovinsko, Švýcarsko a Turecko), mělo tento kodex pouze Švýcarsko.

Následuje stručný přehled antidiskriminačních opatření v samoregulačních kodexech jednotlivých států Evropské unie.

RAKOUSKO

V Rakousku je samoregulačním orgánem Österreichische Werberat a jeho kodex je založen na principech ICC kodexu. Rakouský kodex obsahuje zvláštní část věnovanou obrazu žen v reklamě. Genderovou diskriminací se dále zabývá pasáž o etice reklamy.

Kodex například stanoví, že reklama by neměla nikoho diskriminovat na základě genderu nebo sexuální orientace. Reklama by rovněž neměla obsahovat sexuálně urážlivý materiál. Při formulaci požadavků na reklamu, která znázorňuje ženy, přihlíží kodex k tomu, že reklama společenské postoje nejen odráží, ale také ovlivňuje. Proto by reklama neměla ženy degradovat ani diskriminovat.

Reklama by neměla zobrazovat nahá ženská těla, aniž aby se jejich

VÝZKUM

JAK ČELÍ EVROPSKÉ STÁTY GENDEROVÉ DISKRIMINACI V REKLAMĚ?

V roce 1996 provedla Evropská aliance pro samoregulaci reklamy (European Advertising Standards Alliance – EASA) mezi svými 21 členy průzkum, který se zabýval problematikou zobrazování žen a mužů v reklamě ve vztahu k činnosti legislativních a samoregulačních orgánů.

Projekt se soustředil na dvě klíčové oblasti. První zkoumal, jak se jednotlivé členské země právně vypořádávají s případy diskriminujícího nebo degradujícího zobrazování žen a mužů v reklamě. Autory projektu konkrétně zajímalo, zda v jednotlivých zemích existují zákony, které by upravovaly zobrazování žen a mužů v reklamě. Druhou klíčovou oblastí

použití přímo nevztahovalo k obsahu inzerovaného produktu.

! Reklama by se měla vyvarovat textů nebo verbálních výpovědí sexuální povahy, které by mohly degradovat ženy.

! Reklama by neměla být nepřátelská k ženám ani ženy jinak diskriminovat.

! Reklama by neměla využívat žádné materiály, které zpochybňují rovnost pohlaví.

! Reklama by neměla obsahovat nic, co by bylo v rozporu s moderním obrazem ženy. Zvláště by se měla vyvarovat všeho, co by naznačovalo, že ženy jsou svou povahou méně inteligentní, postrádající rozhodnost nebo analytické schopnosti, že jsou nevzdělané nebo principiálně plní funkci služby.

BELGIE

V Belgii za samoregulaci reklamy odpovídá tzv. Jury d'Ethique Publicitaire (nebo také Jury voor Praktijken Inzake Reclame). V roce 1995 vydala Jury pod názvem „Reklama a člověk“ směrnice, které věnují zvláštní pozornost obrazu žen, mužů a dětí v reklamě. Jejich součástí jsou i následující doporučení:

! Reklama by neměla využívat a podporovat pejorativní srovnávání na základě genderu, věku, rasy, sociálního nebo profesionálního statusu. Neměla by zpochybňovat schopnosti, aspirace a role různých lidí a sociálních tříd.

! Reprezentace lidského těla, části nebo celého, bez ohledu na to, jestli se jedná o ženskou, mužskou nebo dětskou tělo, by neměla mít neslušný nebo obscénní charakter. Zobrazení lidského těla by mělo mít spojitost s produktem a jeho objektivními a subjektivními vlastnostmi.

! Tvůrci reklam by neměli schvalovat ani podporovat společenské předsudky nebo stereotypní obrazy, které odporují společenskému vývoji nebo obecně přijímaným názorům.

DÁNSKO

V Dánsku byl jediným regulačním orgánem, který se zabýval stížnostmi na reklamy, tzv. ReklameForum. V současné době řeší většinu stížností Ombudsman pro záležitosti spotřebitelů, nicméně ReklameForum poskytuje i nadále svá stanoviska k určitým otázkám. Směrnice, které vydal Ombudsman pro záležitosti spotřebitelů, zahrnují požadavek, aby reklamy nediskreditovaly ženy na základě genderu nebo aby jimi jakkoli opovrhovaly. V rozporu s řádnou obchodní etikou jsou reklamy, které redukovat ženy a muže na pouhé sexuální objekty nebo je zobrazují sexuálně diskriminujícím způsobem. Stejně budou posuzovány reklamy, jež tvrdí, že jedno pohlaví je ve srovnání s druhým sociálně, ekonomicky nebo kulturně méněcennější.

FRANCIE

Ve Francii je kompetentním samoregulačním orgánem tzv. Bureau de Vérification de la Publicité. Otázka zobrazování žen a mužů v reklamě je ve Francii řešena dvojnásobným způsobem. Francie jednak využívá ICC kodex, který zakazuje diskriminaci na základě pohlaví a vyjadřuje se k problému slušnosti reklamních sdělení, a dále využívá vlastní kodex, který obsahuje mimo jiné tato doporučení:

! Reklamy by měly respektovat důstojnost ženy. Obraz ženy by měl být používán tak, aby nezraňoval citlivost široké veřejnosti nebo určitých skupin.

! Obraz žen by neměl vést k vyzývavému vnímání ženy. Neměla by být využívána bezúčelná nahota.

! Ženy by neměly být systematicky využívány jako objekt reklamy, zvláště pokud jejich přítomnost nemá žádnou spojitost s výrobkem nebo inzerovanou službou.

! Reklama by neměla podporovat myšlenku, že ženy jsou méněcenné, a redukovat jejich role na hospodyňky nebo osoby, které vykonávají pouze domácí práce.

NĚMECKO

V Německu je zodpovědnost za samoregulaci reklamy rozdělena mezi dva orgány, z nichž pouze Deutscher Werberat řeší otázky vkusu a slušnosti. Kodex Deutscher Werberat se vyjadřuje mimo jiné k diskriminaci či k sexuálně vyzývavému zobrazování žen v reklamě.

Reklama by například neměla vyvolávat dojem, že někteří lidé nebo skupiny lidí jsou kvůli svému genderu méněcenní, nebo že by se s nimi mohlo ve společnosti, v zaměstnání nebo v rodině zacházet nerovně.

ŠVÉDSKO

Ve Švédsku řeší stížnosti spotřebitelů, obchodníků, organizací, ale také vlády a místních autorit samostatný samoregulační orgán ERK – Obchodní etiká rada proti sexismu v reklamě. ERK využívá ICC kodex, doplněný v bodu 3 o problém sexismu. Za nepřipustné jsou považovány:

! Reklamy, které sexisticky popisují muže a ženy, a které je tudíž možno považovat za zjevně urážlivé.

! Reklamy, které udržují staromódní pohled na genderové role, a reklamy, kde jsou muži a ženy zobrazováni ponižujícím způsobem.

VELKÁ BRITÁNIE

Ve Velké Británii je zodpovědnost za samoregulaci reklamy rozdělena mezi dvě organizace. V kompetenci Broadcast Advertising Clearance Centre (BACC) jsou média šířená rozhlasem a televizí, zatímco ostatní média (tisk, film, direct mail) má na starosti Advertising Standard Authority (ASA).

Kodex ASA neobsahuje žádný specifický odkaz na zobrazování žen a mužů v reklamě, obsahuje pouze obecné požadavky na zachování vkusu a slušnosti a rovněž zapovídá diskriminaci na základě pohlaví.

Součástí kodexu BACC je pasáž věnovaná stereotypnímu obrazu žen:

! Reklamy by se měly vyvarovat stereotypního zobrazování žen. Zvláště není přijatelné, aby ženy byly zobrazovány jako sexuální objekty nebo pouhé doplňky, které mají prodat výrobek. Opatrnost by měla být věnována ukázování žen v tradičních rolích, jako jsou hospodyně nebo sekretářky. Reklamy by neměly naznačovat, že tato práce má malou hodnotu, a že lidé, kteří ji vykonávají jsou prostoduší. Humor není v této oblasti vždy adekvátní obranou pro takové pojetí ženy. Normálně akceptovatelné nejsou ani situace, v nichž se ženy zdají být zranitelné nebo v ohrožení. V těch výjimečných případech, kdy lze takové zpracování obhájit, nesmí být přítomny žádné náznaky obscénnosti nebo voyerismu.

IRSKO

V Irsku je samoregulačním orgánem The Advertising Standards Authority for Ireland (ASA). Jeho kodex vychází z kodexu Mezinárodní obchodní komory, ale doplňuje ho o pasáže, které se týkají sexismu a stereotypizace.

! Reklamy by měly respektovat princip rovnosti žen a mužů a důstojnosti všech lidí.

! Reklama by měla uznat a odrážet roli ženy ve společnosti a měla by se vyvarovat stereotypů. Zvláště by měla vzít v potaz, že:

1. Ženy stejně jako muži vykonávají široké spektrum zaměstnání, mají podobně jako muži mnoho koníčků, zájmů a rekreačních aktivit.
2. Ženy i muži rozhodují stejnou měrou o nákupu v domácnosti i na pracovišti.
3. Muži i ženy vykonávají a sdílejí domácí práce i řízení domácnosti.

! Reklama by měla, kde je to vhodné, používat obecně použitelné názvy, které zahrnují jak maskulinní tak femininní gender.

ŠVÝCARSKO

Za sexistickou reklamou se považuje každá, v níž je člověk bez ohledu na své pohlaví:

! prezentován jako objekt podřízení, ztotožněn apod.

! snižován obrazem, slovem nebo zvukem

! prezentován jako bytost, jehož věk nepřesahuje věk dítěte nebo adolescenta

! je sexisticky degradován, zvláště tím, že zde chybí přirozená spojitost mezi osobou a objektem reklamy nebo když tato osoba slouží jako pouhý „vizuální slogan“.

Na jaro roku 2003 připravuje Evropská aliance pro samoregulaci reklamy aktuální výzkum, který se opět bude zabývat obrazem žen

a mužů v reklamě. Už nyní je ale jasné, že Česká republika se svým přístupem k reklamě k pozitivnějšímu obrazu žen nijak nepřispěla.

Dana Řeháčková

Literatura:

EASA (European Advertising Standards Alliance). 1996. Survey on self-regulation for advertising and the portrayal of women and men in Europe. Brusel.
Winter, Filip. 1995. Právo a reklama. Praha: Linde.
Zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy
Zákon č. 138/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 79/1997 Sb., o léčivech a o změnách a doplnění některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů

SPOLEČNÁ A STŘÍDAVÁ VÝCHOVA – DEBATA PLNÁ ROZPORŮ

Uspořádání výchovy dětí po rozchodu rodičovského páru představuje v současné době manželské a partnerské nestability palčivý problém, významný mimo jiné i z hlediska zajištění rovnosti příležitostí mužů a žen. Jedná se na jedné straně o **rovnost ve výkonu rodičovských práv**, konkrétně práv otců na kontakty se svými dětmi a jejich výchovu, a na straně druhé o **rovnost ve výkonu rodičovských povinností** – materiální zabezpečení dětí vychovávaných převážně samotnými matkami a ulehčení zátěže spojené s výchovou a péčí o děti, kterou jsou tyto matky nuceny nést. Jako řešení se nabízí uspořádání porozchodové péče o děti, nazvané „společná“ a „střídavá“ výchova. Z určitého úhlu pohledu se jedná o řešení ideální, přesto je ale toto uspořádání předmětem vášnivých debat a laické i odborné názory na něj jsou velmi různorodé.

Institut společné a střídavé péče byl do české právní praxe zaveden novelou zákona o rodině v roce 1998. Společná výchova spočívá v tom, že oba rodiče mají možnost dítě vychovávat ve stejném rozsahu, u střídavé výchovy jsou specifikovány určité časové úseky, během nichž je dítě vychováváno vždy jedním z rodičů. Tato nová úprava je ovšem stále v praxi využívána jen minimálně, soudy nadále preferují svěřování dětí do výhradní výchovy matce, které ovšem **klade nepřiměřené nároky na matku jako jedinou vychovatelku a zároveň neumožňuje dostatečnou účast otce na výchově**. Institut společné a střídavé péče je totiž opředen mnoha mýty a je stále všemi zúčastněnými aktéry pokládán za nevhodný z hlediska zájmu dítěte. Jednou z možných příčin je fakt, že v českém prostředí neexistují skutečně odborné studie této nové instituce a jejího vlivu na děti a jejich rodiče.

Jak vypadá situace v zahraničí? Je pravda, že společná výchova není totožná s tímto institutem v zahraničních právních úpravách, odkud se k nám dostala. Přesto je možné říci, že v mnoha zemích, jako jsou například USA, Francie či skandinávské země, je stále častěji využívána a dá se předpokládat její další rozšíření. Ani tam ale nevládne v názorech na toto uspořádání jednota, ale již alespoň existují některé empirické studie rodin, které tento způsob výchovy praktikují. Příkladem jsou **dva francouzské výzkumy, jeden realizovaný F. de Singlym a B. Ducoup-Pannier a druhý oddělením CIMERSS okolo G. Neyranda**, který publikoval jeho výsledky v knize *L'enfant face à la séparation des parents : Une solution, la résidence alternée*.

G. Neyrand ve své knize představuje diskurz týkající se instituce „střídavého bydliště“, která ještě ve Francii není legálně zakotvená – existuje sice „společný výkon rodičovské autority“, který ale stále předpokládá soudní stanovení „obvyklého bydliště“ u jednoho z rodičů. Ukazuje, že veřejné mínění ve Francii je možnosti pravidelného střídání místa bydliště dítěte u obou svých rodičů stále spíše negativně nakloněno, stejně jako soudní a advokátní instituce. Přesto je takové uspořádání mnoha páry již dlouhou dobu úspěšně praktikováno. Neyrand se svým týmem provedl tři nezávislé kvalitativní studie: jednu zaměřenou na rozdělené rodiny, se zvláštním zřetelem na rodiny praktikující střídání bydliště, druhou zaměřenou na soudce a třetí na advokáty zabývající se rodinným právem.

Výsledky ukázaly, že instituce střídavého bydliště je logickým pokračováním rodinného uspořádání ještě před rozchodem páru, jelikož je praktikována zejména rodinami, kde nikdy nefungovalo přísné oddělení mužské a ženské role a kde se otcové vždy silně angažovali ve výchově dětí a domácích pracích. Dotazované rodiny vyjádřily vesměs značnou spokojenost s daným uspořádáním a jen mimochodem zmínily některé jeho nevýhody. Jejich výpovědi je možné shrnout větou: **„Výhody jsou rádu vztahového, nevýhody jsou rádu praktického.“** Výhody střídavé péče je možno rozdělit do dvou kategorií, které jsou ovšem vzájemně provázané: na jedné straně jde o psychologický a symbolický přínos rovného podílu obou rodičů na výchově, na druhé straně o větší časovou dostupnost rodičů (střídání bydliště dětí jim dává více času sami pro sebe, ale i více času pro děti). Rodiče se shodují v tom, že rovnováha a společný podíl otce a matky na výchově je pro jejich děti to nejlepší (což je v rozporu s obecným předpokladem, že se jedná o sobecké uspořádání nevyhovující zájmu dítěte). Je zajímavé, že ve většině dotazovaných rodin to byly právě děti, kdo navrhl takovéto uspořádání. Zmiňované nevýhody se týkaly praktických záležitostí, zejména administrativní a finanční náročnosti. Ve výběrovém vzorku se ocitly i rodiny, které po nějaké době praktikování střídavého bydliště vzdaly, vždy k tomu ale došlo z nějakého praktického důvodu, jako třeba změna bydliště či zaměstnání jednoho z rodičů, nikdy nešlo o nespokojenost dětí.

Z analýzy rozhovorů se soudci a advokáty zabývajícími se rodinným právem vyplývá jejich nejednoznačný a spíše **negativní vztah k instituci střídavého bydliště**: souhlasí s jejím využitím v určitých případech a za určitých okolností, ale vzhledem k tomu, že zákon ji umožňuje jen nepřímo, své klienty od ní v podstatě odrazují. Na závěr se G. Neyrand pozastavuje nad vlivem vědeckého diskursu na veřejné mínění a na rozhodování rodičů a soudců v této oblasti. Soudci se v rozhovorech explicitně odvolávají na psychologické a psychoanalytické autority, jejichž postoj ke střídavé péči je spíše negativní, ovšem jejich znalosti jsou povrchní a vytržené z kontextu. **To dokazuje zásadní vliv, jaký má vědecký diskurs na praktiku běžného života**, i když se jedná o jeho značně zvládnutou verzi a navíc o vědu, která rozhodně nemůže být pokládána za exaktní. Z toho je patrný význam a nutnost adekvátního odborného zpracování této problematiky v českém prostředí.

Instituce střídavé výchovy rozhodně není všelékem a nelze ji aplikovat ve všech případech – vždy je nutné přihlídnout k potřebám, charakteru a věku konkrétního dítěte. Zároveň by ale neměla být zbytečně demonizována, tak jak se tomu v současnosti děje, možná z toho důvodu, že je srovnávána s „ideální“ situací v úplné rodině a ne se situací monoparentálních rodin, které se potýkají s dalšími problémy jiného rázu. **Střídavá výchova je jedním z řešení, jak zajistit rovné postavení muže a ženy ve výchově po rozchodu páru, a výsledky francouzských sociologických studií dokazují, že toto řešení nijak apriori neohrožuje zájem dítěte.**

Radka Radimská

Literatura:

Holub M., Novotná H. 2000. Zákon o rodině a předpisy související. Praha, Linde.
Neyrand, G. 2001. L'enfant face à la séparation des parents. Une solution, la résidence alternée. Paris, Syros.
Singly F. de 2000b. Libres ensemble. Paris, Nathan.

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI NA INTERNETU

Toto číslo bulletinu **GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI A VÝZKUM** je velmi různorodé, jeho autorky se zabývají především různými aspekty situace rovných příležitostí – pracovní trh, věda a vzdělávání, rodina a média. Proto se i v tomto příspěvku pokusíme vybočit ze zavedených kategorií a zaměřit se především na zdroje o lidských právech, občanských sdružení a asociací a vzdělávacích institucí, které se těmito tématy rovněž zabývají a do jisté míry se s nimi i prolínají.

Než přejdeme k samotné prezentaci vybraných zdrojů, podívejme se na velmi zajímavý teoretický problém – a to jak jsou definována lidská práva, a jsou práva žen lidská práva? Domníváme se, že teoretický rámec pojmu lidská práva v sobě práva žen zahrnuje. Pak si můžeme klást otázky, proč je třeba akcentovat otázku lidských práv žen. Evokuje snad tato snaha, že ženy jsou také lidé? Znamená

to, že práva žen byla až dosud v rámci obhajoby lidských práv opomíjena?

Na tyto a mnoho dalších otázek lze odpovědět kladně. Lidská práva nejsou především v praxi mnohdy vnímána jako práva mužů, žen a dětí. Jak jinak by bylo možné vysvětlit jejich neustálé porušování na celém světě především ve vztahu k ženám (jmenujeme například problém ženské obřízky či v současné době velmi diskutovanou otázku zahalování žen v islámském světě nebo specifické problémy žen v oblastech ozbrojených konfliktů nebo jako migrantů a azylantů). Hledáme-li však proč tomu tak je, je nutné se zaměřit na otázky statusu žen – ten je totiž výrazně nižší než status mužů. Pokud jsou muži obecně vnímáni jako jednotlivci s vlastní individuální identitou, pak ženy jsou vnímány spíše jako skupina. Základním předpokladem pro narovnání statusu žen je proto celková proměna konstrukce občanství. Jendů z alternativ nabízí Chantal Mouffe v rámci teorie radikální demokracie, podle níž má být občanství vnímáno jako forma politické identity, která se plně identifikuje s principy svobody a rovnosti. Protože však tyto principy nejsou dosud v praxi uplatňovány, je i nadále nutné akcentovat fakt, že lidská práva jsou i právy žen.

I nadále používám již zavedenou kategorizaci zdrojů – na konci každé informace uvádím celkové hodnocení kvality stránky (od * do *****, nejlepší hodnocení je pět hvězdiček). Mezi jednotlivé faktory patří přehlednost stránek, množství a kvalita informací týkajících se problematiky rovných příležitostí, grafická úprava etc.

Občanského sdružení **Dokumentální středisko pro lidská práva** si klade za cíl shromažďování a poskytování informací o lidských a občanských právech v České republice. Stránky sdružení jsou organizovány velmi přehledně a v jednotlivých kategoriích, jako je „Policejní násilí“, „Protidrogová represe“, „Právní normy“ a „Novinky a aktualizace“ nabízejí podrobné informace o dané problematice, a rovněž plně znění více než čtyřiceti zákonů a mezinárodních dohod vztahujících se k otázkám lidských a občanských práv. Stránky nabízejí rovněž plnotextové vyhledávání a velké množství zajímavých odkazů na další organizace. S politováním pak lze konstatovat, že na stránkách nelze najít žádnou přímou referenci na lidská a občanská práva žen, s výjimkou kategorie „Linky“, kde jsou uvedeny odkazy na tři organizace, které se zabývají otázkami ženských práv. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.lidska-prava.cz>

Hodnocení:**

Stránky **projektu Ženská práva jsou lidská práva** vznikly v rámci iniciativy brněnské skupiny Nezávislého Sociálně ekologického HNUTÍ – NESEHNUTÍ, které si v jeho rámci klade jako hlavní cíl vytvoření systému dlouhodobého a komplexního vzdělávání v oblasti postavení mužů a žen ve společnosti. Stránky nabízejí v rámci šesti kategorií širokou škálu informací. V kategorii „Aktuality“ je například k dispozici přihláška na druhý ročník cyklu vzdělávacích seminářů, v „Knihovně“ lze získat informace o možnostech výpůjčky feministické beletrie, odborných textů, časopisů a letáků, včetně podrobných podmínek výpůjčky, seznamech literatury a otevírací době. V kategorii „Letáky“ jsou podrobné informace k otázkám ekofeminismu a mytu krásy. V kategorii „Semináře“ se pak můžeme seznámit s tématy jednotlivých seminářů a jejich výstupy. V kategorii „Odkazy“ pak nalezneme podrobně členěné reference k různým problematikám v oblasti genderu, například gender a feministické otázky, problematika domácího násilí a násilí na ženách, zahraniční stránky atd. V neposlední řadě však hlavní stránka nabízí možnost on-line anketu na téma „Myslíte si, že jsou ženská práva u nás respektována?“ Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.zenskaprava.ecn.cz>

Hodnocení:****

Organizace **PROFEM** se zabývá poskytováním poradenských služeb a konzultací ženským projektům a organizacím, podporou témat z oblasti ženských lidských práv (násilí na ženách, diskriminace na pracovním trhu, ženy a lékařská péče) formou publikací, seminářů, konferencí, akcí a public relations, mezinárodním networkingem a politickým lobbying v oblasti ženských lidských práv. Na svých stránkách pak v rámci šesti kategorií informuje o celé řadě svých

aktivit a nabízí také zajímavé informace z oblasti lidských práv žen u nás i v zahraničí. V kategorii „Činnost“ se můžeme seznámit s několika projekty PROFEMu, jako je právnícký trénink a poradenské centrum pro ženy, které se setkaly s porušením svých ženských lidských práv – *AdvoCats*, *Koordináčnický kruh* – sdružení ženských neziskových organizací proti násilí na ženách, *Lobbying* nebo *Domácí násilí vůči ženám* – projekt informační a mediální kampaně proti domácímu násilí. V kategorii „Témata“ pak nalézáme podrobné informace k otázkám *Násilí na ženách* a *Žena a globalizace*. Kategorie „Publikace“ nabízí katalog publikací k dané problematice, ale také diář *Slavné ženy střední Evropy*. „Akce“ informují o událostech a setkáních k otázkám ženských lidských práv a kategorie „Zpravodaj“ nabízí informace *Internetového zpravodaje proti domácímu násilí*. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.profem.cz>

Hodnocení:****

Projekt **Hlídací fena** podporuje vstup žen do politiky a jako hlavní cíle své existence si vytyčil následující body: podnítit aktivní volební účast žen; apelovat na voličstvo, aby vyhledávalo a podporovalo schopné ženy při vstupu do politiky na národní, regionální a komunální úrovni; podporu nárůstu počtu žen v politice; a přispět k celkovému ozdravení politické scény. Stránky projektu obsahují celou škálu zajímavých informací řazených do sedmnácti kategorií, z nichž vybíráme následující. Kategorie „Linky“ obsahuje reference na oficiální politické struktury, politické instituce a politickou recesi. Kategorie „Vize“ obsahuje příspěvky k tématu žen v politice z domova i zahraničí; „Rozhovory“ pak celou řadu diskusí s ženami-politickými, ale i s muži-politiky k tématům, jako je ženy a politika, ženy a demokracie, rovné příležitosti, ženy a politické strany, feminizace atd. Kategorie „Co nás páli“ přináší jakýsi pelmel dopisů čtenářek, komentářů autorek a obecných úvah a rozhovorů. V rámci kategorie „Fakta“ lze nalézt informace a statistiky o podílu žen na členství v politických stranách, informace o volbách 2002 z pohledu genderu, podílu žen v politice v sousedních zemích – Rakousku a Německu atd. Další kategorií je „Slovník výrazů“, v jehož rámci je možné seznámit se s definicí pojmů, jako je žena, ženství, ženský princip, ženská politika, ženská otázka či ženský politický mentoring. Stránky jsou v českém a anglickém jazyce.

<http://www.hlidacifena.cz>

Hodnocení:****

Sdružení **Jihočeské matky** si klade jako hlavní cíl své existence ochranu přírody a krajiny a především aktivním působením na regionální i celostátní úrovni působit v oblasti politiky i veřejnosti jako alternativní zdroj informací v otázkách energetiky, využití atomové energie a alternativních zdrojů. Stránky sdružení jsou členěny jak věcně, tak předmětově. Ve věcném členění jsou kategorie „Akce“ informující o nadcházejících i minulých akcích, „Historie sdružení“ o minulosti organizace, jejich úspěších i neúspěších, a také o spolupráci s dalšími organizacemi. Kategorie „Tiskové zprávy“ nabízí výběr z tiskových materiálů sdružení a „Zpravodaj Ztuha“ aktuální i archivní čísla zpravodaje sdružení. V rámci předmětového členění pak z celkového počtu osmi kategorií vybíráme následující. Kategorie „Studie“ obsahuje informace o postojích obyvatel k Jaderné elektrárně Temelín (JETE) a další studie k problematice jaderné energetiky obecně a konkrétně k alternativám JETE. „Brožury a letáky“ obsahují informace pro občany k tématům, jako je vnější havarijní plán nebo účinky ionizujícího záření na člověka. Kategorie „Alternativní zdroje energie“ pak přináší celou řadu příspěvků k dané problematice, „Napsali jste nám“ obsahuje diskusi ke zkušebnímu provozu JETE. Stránky jsou v českém jazyce s výběrem informací rovněž v němčině a angličtině. Pro úplnost je třeba dodat, že existuje rovněž opoziční sdružení zaměstnanců a přátel JETE **Temelínští taťkové**, které zastává opačný názor než sdružení **Jihočeské matky**, v době vzniku článku však nebyly tyto stránky funkční.

<http://www.jihoceskematky.cz>

Hodnocení:***

Mezinárodní asociace pražských žen (**International Women's Association of Prague**) je mezinárodní organizace usilující o sdružování žen různých národností žijících v České republice, které chce seznamovat a sblížovat s místní kulturou. Sdružení rovněž pořádá rodinné akce a sbírky pro české charitativní organizace. Na stránkách sdružení je možné se v rámci kategorií „About IWAP“, „Membrship“,

„Meetings“, „Activities“, „Get involved“, „Calendar“, „Magazine“ etc. seznámit s fungováním a aktivitami organizace, vydávaným měsíčníkem The Bridge atd. Stránky jsou v angličtině.

<http://www.volny.cz/iwap/>

Hodnocení:**

Stránky **Asociace podnikatelek a manažerek**, která si klade za cíl především zlepšovat obchodní a manažerské aktivity žen, vytvoření konzultační sítě, rozvoj pomoci vzdělávání žen a etiky podnikání a manažerských dovedností, nabízejí informace o organizaci, včetně jejího programu, stanov, vedení a členské základny a také zahraniční spolupráce. V kategorii „Akce klubů“ s připravovanými akcemi jednotlivých složek organizace, jako je Finanční klub, Klub začínajících podnikatelek, Klub APM ČR a Podnikatelského kabinetu. Kategorie „Projekty“ pak obsahuje jak informace o mezinárodních akcích, na nichž se organizace podílí, tak o různých projektech pro podnikatelky, a to jak na úrovni České republiky, tak na mezinárodní – středoevropské úrovni. Kategorie „Napsali o nás“ obsahuje výběr z monitoringu tisku o asociaci. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.apmcr.cz>

Hodnocení:***

Gender Centrum je součástí Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a zabývá se koordinací gender aktivit a poskytuje informační servis. Na svých internetových stránkách informuje o připravovaných akcích a poskytuje také různé dokumenty a vlastní publikace ke stažení. Informace jsou členěny do devíti kategorií, z nichž vybíráme následující. Kategorie „O centru“ nabízí základní informace o vzniku a cílech centra, včetně zmíněných dokumentů ke stažení. „Gender kulatý stůl“ informuje o nadcházejících i minulých diskusích na různá témata v oblasti gender studies, například feministická teologie, feministická kritika, gender v architektuře, násilí na ženách atd. Kategorie „Knihovna“ obsahuje seznamy knih a časopisů centra, „Rovné příležitosti“ pak úplný text publikace „Rovné příležitosti žen a mužů ve vybraných českých podnicích 2000 – 2001“. „Odkazy“ nabízejí širokou škálu referencí na další stránky k problematice gender, nevládní a neziskových organizací, vládních projektů a dalších „ženských“ stránek. Další kategorie jsou „Přednášky“, „Promítání“, „Formy spolupráce“ a „Kontakty“. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.pisis.cz/x/gender>

Hodnocení:****

Centrum pro studia rodu/Gender studies je součástí Katedry sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde nabízí magisterskou specializaci „sociální práce – gender studies“, a také výběrové přednášky a semináře pro studující Filozofické fakulty a dalších fakult Karlovy Univerzity. Stránky centra jsou velmi přehledně rozčleněny do deseti kategorií, z nichž vybíráme následující. Kategorie „Centrum studií rodu: Gender studies“ obsahuje základní informace o specializaci, koncepci Centra, programovou a výzkumnou strategii, organizaci a strukturu studia, historie a profil absolventa/absolventky. „Kurzy“ nabízejí seznam kursů organizovaných centrem a jejich sylabů, „Knihovna“ obsahuje odkaz na knihovnu Gender studies včetně jejího knihovního řádu a otvírací doby. Další kategorie jsou „Aktuality“, Rozvrh ZS 2002“, „Konzultační/úřední hodiny“, „Seznam vyučujících a spolupracovníků“, „Granty“, „Užitečné odkazy a reference“ a „Feministická pedagogika“. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://soc-prace.ff.cuni.cz/gender>

Hodnocení:*****

Na závěr bych opět ráda zdůraznila, že výčet zde uvedených stránek není a nemůže být úplný. V příštím vydání Vás seznámíme s dalšími zajímavými stránkami a odkazy. V případě, že o některých víte a domníváte se, že bychom se jim mohly věnovat v příštím čísle, zašlete prosím adresu stránky na níže uvedenou adresu. Samozřejmě je možné zaslat také případné komentáře, kritiky či návrhy.

Petra Rakušanová
rakan@soc.cas.cz

INFORMACE

ANOTACE KNIHY CATHERINE HAKIM WORK – LIFESTYLE CHOICES IN THE 21ST CENTURY. PREFERENCE THEORY, OXFORD UNIVERSITY PRESS 2000, 340 STRAN.

„Tato kniha navrhuje novou teorii vysvětlení a předpovědi současných a budoucích vzorců ženské volby mezi domácí prací a placenou prací, teorii, která je vytvořena na základě historie a empirie, orientovanou multidisciplinárně spíše než retrospektivně a aplikovatelnou na všechny rozvinuté moderní společnosti. Naším cílem je univerzální teorie.“ (s. 1.) Tento ambiciózní cíl, který už sám o sobě jistě vzbudil mnohé kritiky, tak jako po vydání celá kniha, si kladla Catherine Hakim na začátku své práce.

Teorie preferencí, jak svou koncepci Hakim nazývá, se zabývá výhradně ženskou volbou mezi rodinou a prací v moderní společnosti. Hakim vychází z nutnosti vytvořit novou perspektivu pohledu na ženskou práci a hlavní důvod pro tuto změnu pro ni představuje postupný proces rozšiřování ženských svobod, jejichž důsledkem je, že naprostá většina současných žen má možnost volby životní strategie. Výchozím bodem pro ni pak je pět základních proměn společnosti a trhu práce, které ve dvacátém století odstartovaly kvalitativně nové příležitosti pro ženy ve 21. století:

1. Revoluce v antikoncepci, která ženám od roku 1965 dala poprvé v historii spolehlivou a nezávislou kontrolu nad porodností a která umožnila zrod strategie dobrovolné bezdětnosti ženám.
2. Revoluce rovných příležitostí, která legislativně zajistila ženám rovný přístup ke všem pozicím a zaměstnáním na trhu práce, ale i dalším veřejným službám.
3. Expanze administrativních a servisních pozic, které jsou pro ženy mnohem atraktivnější než výrobní práce.
4. Vytvoření pracovních míst pro „sekundární živitele“, tzn. ty, pro které placené zaměstnání není prioritou na úkor jiných životních zájmů.
5. Rostoucí význam postojů, hodnot a osobních zájmů v životních volbách liberálních moderních společností.

Kromě těchto základních historických změn je preferenční teorie Catherine Hakim založená na dalších předpokladech:

1. Ženy jsou heterogenní ve svých prioritách ve vztahu zaměstnání a rodiny. Tyto preference Hakim představuje jako tři ideální typy žen, jejichž zastoupení se v jednotlivých moderních společnostech mění podle toho, kterému z nich nahrávají veřejné politiky: home – centred, adaptive a work – centred.
2. Heterogenita ženských preferencí zakládá konflikt mezi těmito skupinami žen, který nahrává mužům, jejichž zájmy jsou podle Hakim ve srovnání se ženami mnohem více homogenní. Podle Hakim je toto jednou z příčin přetrvávajícího úspěchu patriarchy.
3. Heterogenita žen je hlavní příčinou variability názorů žen na různé sociální politiky v moderních společnostech a složité předvídatelnosti porodnosti a kariérních vzorců žen. Toto vše se pro budoucnost usnadní, pokud výzkumníci a politici budou uvažovat v duchu preferenční teorie.

Hlavním pilířem preferenční teorie je rozdělení ženské populace na tři ideální typy podle volby životního stylu žen. Hakim předesílá, že jelikož jde o ideální typy, pouze malé procento současných žen by se bez

výhrad zařadilo do jedné z kategorií. Jejich popis spíše představuje rozdělení hlavních tendencí a kontrasty mezi nimi. **Pro ženy zaměřené na rodinu (home – centred) jsou hlavní životní prioritou děti a rodina a tyto ženy upřednostňují zůstat v domácnosti před zaměstnáním.** Počet dětí je u nich ovlivněn sociální a rodinnou politikou a tyto ženy se nezajímají o zaměstnaneckou politiku. Pokud jsou tyto ženy zaměstnané, preferují zkrácenou pracovní dobu, zaměstnání blízko domova a důležité jsou pro ně sociální kontakty v práci. Práce je pro ně spíše koníčkem. Tyto ženy se spíše zaměřují na práci v domácnosti a celkovou odpovědnost za její chod.

Hlavní životní náplní pracovně zaměřených žen (work – centred) je zaměstnání nebo další tomu odpovídající aktivity jako sport, politika apod. Patří sem kariérově orientované a bezdětné ženy. Pokud mají na kariéru orientované ženy děti, rodina je pro ně tím, čím pro muže – něčím „normálním“ nebo „víkendovou záležitostí“. Tyto ženy často delegují mateřské záležitosti na druhé. Hakim však zároveň upozorňuje, že priority velké části žen, které se považují za kariérově orientované, se mění po narození dětí.

Skupina „adaptivních“ žen je nejvíce diverzifikovaná a zahrnuje ženy, které chtějí skloubit práci s rodinou, ale i ženy, které svou kariéru předem neplánovaly. Tyto ženy chtějí pracovat, ale kariéra pro ně neznamená všechno. Velká část těchto žen nemá přesnou představu o svém životě, ale spíše reaguje na příležitosti, které se naskýtají a mění své cíle opakovaně v závislosti na měnícím se sociálních a ekonomických podmínkách. Do této skupiny spadá podle Hakim 60 až 80% žen. Charakteristiky této skupiny jsou často přisuzovány všem ženám a v důsledku toho nejsou brány v úvahu dvě výše popsané menšinové skupiny žen.

V další části knihy se Hakim zabývá sociální politikou a za hlavní příčinu často ambivalentních reakcí na různá opatření považuje právě předpokládanou homogenitu žen. Podle toho, jak Hakim jednotlivé skupiny žen vymezila, berou v úvahu, využívají a do svých životních strategií zahrnují různé typy žen různé aspekty sociálně-politických opatření. Heterogenita žen by měla být brána za základ již při tvorbě těchto politik. Většinu současných státních sociálních politik Hakim zahrnuje proto, že jejich opatření jsou uniformně určená všem bez rozdílu a považuje je za sociální inženýrství.

Poslední kapitolu Hakim věnuje preferencím mužů, o nichž tvrdí, že jsou spíše homogenní ve svých postojích a životních stylech a většinu mužů řadí mezi pracovně zaměřené (work – centred). Hakim tento fakt vysvětluje zejména tím, že **muži nemají dostatečný prostor pro volbu životního stylu.** Například neexistují sociální opatření, která by podporovala muže zaměřené na rodinu, kteří odmítají placené zaměstnání.

Hakim na základě své teorie předpokládá, že preference a životní styly žen se budou i nadále vyvíjet směrem k vyšší heterogenitě a tento trend vidí také jako hlavní příčinu své druhé předpovědi, že **ženy budou i v budoucnu pouze minoritou na nejvyšších pozicích ve společnosti.** Je třeba upozornit na to, že tato teorie je velmi ojedinělá svým liberálním pohledem na možnost volby životní strategie a byla velmi kritizována právě proto, že téměř vůbec nebere v úvahu překážky, bariéry a celkové životní podmínky žen. Většina genderových teorií se totiž opírá právě o podmínky, které svým sociálně-politickým a ekonomickým nastavením jednotlivé společnosti definují a vychází z toho, jaké možnosti mají ženy a muži pro vytvoření různých životních stylů a trajektorií (Crompton, Harris 1998, Crompton 1999, Gerson 1985).

Alena Křížková

Literatura:

- Crompton, R., F. Harris 1998. „Explaining women’s employment patterns: „orientations to work“ revisited“. *British Journal of Sociology* 49:118 – 136.
Crompton, R. (ed.) 1999. *Restructuring Gender Relations and Employment. The Decline of the Male Breadwinner*. 1999. Oxford University Press.
Gerson, K. 1985. „Combining Work and Motherhood“ Pp. 158-190 in *Hard Choices. How Women decide about Work, Career, and Motherhood*. University of California Press.

ANOTACE KNIHY SOUČASNÁ ČESKÁ SPOLEČNOST – SOCIOLOGICKÉ STUDIE, SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, PRAHA 2002

V tomto roce vydal Sociologický ústav soubornou publikaci shromažďující příspěvky osmnácti svých pracovníků a pracovnic. Tato kniha, nazvaná **Současná česká společnost – sociologické studie**, podává zajímavý průřez sociální realitou současné České republiky a zároveň tak prezentuje práci představitelů jednotlivých oddělení Sociologického ústavu. Jsou zde zastoupena témata sociální transformace a modernizace, sociálních nerovností a stratifikace, politiky, vzdělání, bydlení i sociálních hnutí. Několik kapitol se věnuje rodinné problematice a otázkám s genderovým zaměřením, a ty si zaslouží být představeny blíže.

Jitka Rychtaříková v příspěvku **Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě** vysvětluje na základě demografických a výzkumných dat alarmující pokles porodnosti, ke kterému došlo v devadesátých letech v celé střední a východní Evropě. Příčinu vidí nejen v opožděném projevu druhé demografické tranziční, spojeném se změnou hodnot a zájmů a otevřením možností dalších životních voleb, provázeném odkládáním porodů do vyššího věku, ale zároveň a zejména v tíživých ekonomických podmínkách v zemích procházejících sociální a ekonomickou transformací, které vedou k omezení rodičovských plánů.

Dana Hamplová a Simona Pikálková v kapitole **Manželství, nesezdaná soužití a partnerský vztah** vycházejí z výsledků několika nedávno provedených sociologických výzkumů. V první části se věnují postojům k nesezdaným soužitím a struktuře partnerských dvojic, které v nich žijí, v druhé části se zabývají názory mladých lidí na ideálního partnera. Ukazují, že existují nejen rozdíly mezi dvojicemi, které žijí v manželství a nesezdaném soužití, ale liší se i charakter těchto svazků a principy, které partnerské dvojice spojují. Přestože postoje k dlouhodobým nesezdaným soužitím jsou v české mladé populaci velmi liberální, jde spíše jen o toleranci vůči odlišnému způsobu života než o touhu v takovém svazku žít. Navíc, přestože mladí lidé na rovině postojů jednoznačně preferují předmanželské nesezdané soužití jako manželství „na zkoušku“, reálné chování je poněkud tradičnější. Co se týče představ mladých lidí o ideálním partnerovi, ženy ve svých očekáváních tradičně směřují k zabezpečení materiálních potřeb rodiny a společenské prestiží, zatímco muži více akcentují atributy fyzické atraktivnosti partnerky, ovšem tyto představy jsou silně sociálně podmíněny.

Alena Křížková v příspěvku **Česká žena v práci a rodině posledního desetiletí** představuje vztah soukromé a veřejné sféry české společnosti z hlediska plurality rolí české ženy. Poukazuje na přetrvávající konflikt rodinných a pracovních rolí, konflikt, který je společností vnímán jako zásadní a takřka neřešitelný, který ovšem ženy ve svém životě každodenně řeší. Autorka vysvětluje koncept genderových stereotypů, které určují obsah ženských a mužských rolí a působí silně normativně. Tyto genderové stereotypy, působící na úrovni mentálních reprezentací, se pojí s reálnými podmínkami prostředí (vertikální a horizontální segregace pracovního trhu, nižší finanční ohodnocení žen) a společně vytvářejí bariéry pro rovnost postavení a příležitosti mužů a žen.

Adéla Seidlová se v kapitole **Členové parlamentu z hlediska genderových rozdílů** zabývá problematikou zastoupení žen v českém parlamentu a reprezentaci ženských zájmů v tomto orgánu. Táže se, zda je v České republice umožněn volný vstup žen do politiky, dále studuje vztah veřejnosti k ženám v politice a vztah poslankyň k voličům, zkoumá, zda je v nejvyšší politice přijímán a respektován „ženský“ element a jaký je vzájemný vztah politiků a političek. V závěru se zamýšlí nad otázkou reprezentace ženských zájmů v české politice. Ukazuje, že ženy v ČR mají ztížený vstup do vysoké politiky oproti mužům, vzhledem k tomu, že na kandidátních listinách je tradičně až o 6,7% více žen, než kolik se jich stává poslankyněmi. Neplatí obecný předpoklad, že by byly poslankyně více orientovány na voliče – podle svých výpovědí spíše zastupují „všechny občany ČR“ a také se

častěji než muži rozhodují „shodně s politickou linií své strany“. Autorka uvádí, že ženy jsou tradičně více zapojeny do odborných činností probíhajících v Poslanecké sněmovně, pracují však mnohem více v těch výborech, jejichž prestiž je mezi poslanci nejnižší a jsou jim přisuzována spíše všeobecně humanitární témata. Přestože podle svých výpovědí ženy v politice necítí potřebu „hájit zájmy žen“, mají rozhodující slovo v těch výborech, které jsou typickou doménou ženských zájmů. Příspěvek tak poukazuje na přetrvávající nerovnost postavení mužů a žen v politice a její nové formy.

Publikace *Současná česká společnost – sociologické studie* uspokojivě prezentuje výsledky vědecké aktivity jednotlivých zaměstnanců Sociologického ústavu a potažmo i celý Sociologický ústav. Je jistě pozitivní, že genderová problematika tvoří významnou část této aktivity a zahrnuje jak oblast politiky, pracovního trhu a částečně i rodiny, přestože tematika sociologie rodiny by si na Sociologickém ústavu zasloužila podle mého názoru více pozornosti.

Radka Radimská

3. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE FRANCOUZSKÉHO FEMINISTICKÉHO VÝZKUMU

Toulouse: 17. – 22. září 2002

Ve francouzském Toulouse se letos v září konala znovu po 20 letech konference všech frankofonních vědkyň a vědců v oblasti feminizmu. Setkání nazvané „Ruptures, Résistances & Utopies“ (Zvraty, rezistence a utopie), které mělo více než 800 účastnic a účastníků organizoval tým Simone – Sagesse na Universitě Toulouse le Mirail pod vedením Dr. Nicky LeFeuvre. Jak v jedné z úvodních řečí poznamenala Françoise Collin záběr témat, obsažených ve více než 500 příspěvcích, můžeme považovat za téměř vyčerpávající rekapitulaci frankofonního feministického výzkumu.

Každý z konferenčních dnů byl zahájen plenárním zasedáním významných osobností frankofonní vědy, výzkumu i politiky jako např. Nicole Dewandre, vedoucí Women in Science Unit Evropské komise v Bruselu, Françoise Collin, jedna z nevýznamnějších francouzských feministických filozofek, Michele Perrot, pod jejímž vedením vznikla pětidílná „Historie žen na západě“ nebo Rosi Braidotti, významná holandská feministická filozofka vědy. Poté vždy následoval jeden nebo dva z devíti „kulatých stolů“ významných osobností. Jejich témata byla: Ženy a globalizace, Mateřství a občanství, Militantismus a feministický výzkum, Kolonialismus, dekolonizace a postkolonialismus, Institucionalizace feministických studií, Partnerské násilí, mužské násilí, Difuze frankofonního feministického výzkumu, Lásky, stav problému a Studie a výzkumy žen ve středozemí.

Odpolední část programu byla vždy věnována tematickým atelierům, kterých bylo celkem 36 a každý se skládal z několika seancí, konaných téměř každý den. Témata atelierů pokrývala otázky od zdraví, těla, sportu, sexuality, rodiny, práce, mateřství, mužských studií, prostituce přes feministickou filozofii, psychologii, výzkumnou metodologii, kulturní studia až po násilí, konflikty, migrace, války a rasismus. Pro účastnice a účastníky konference to znamenalo velmi těžkou volbu vybrat si jeden ze 36 atelierů konaných zároveň. Při rozmanitosti a počtu širokého záběru témat i prezentujících, kteří se do Toulouse sjeli, byla tato volba denně poměrně frustrující, jelikož všechno, co by jednotlivou účastnici nebo účastníka zajímalo, se prostě stihnout nedalo.

Alena Křížková

ÉCOLE DOCTORALE THÉMATIQUE CEFRES, Praha: 23. – 30. listopad 2002

V posledním listopadovém týdnu se v Praze konala událost v České republice zatím nevidaná: CEFRES (Francouzský ústav pro výzkum v sociálních vědách) pořádal od 23. do 30. listopadu první **Doktorskou tematickou školu** (Ecole doctorale thématique). Doktorské školy jsou

ve frankofonním prostředí oblíbeným nástrojem, jak umožnit postgraduálním studentům prodiskutovat obsah a průběh svých doktorských prací a jak navázat nové kontakty a získat užitečné informace. CEFRES hostil více než 30 doktorandů, z nichž přibližně třetina pochází z Francie a ostatní z různých východoevropských a středoevropských zemí, a desítku zkušenějších vysokoškolských profesorů a výzkumníků (Dominique Colas, Jacques Rupnik). Aktivita byla rozdělena do tří „atelierů“ – politologického, historického a sociologicko-geografického. Účastníci tak vytvořili tři skupiny více či méně homogenní z hlediska odborné specializace a vzájemně si během tří dnů prezentovali témata a průběh své doktorské práce a zejména těžkosti, na které během ní narazili, a předávali si náměty a zkušenosti. Čtvrtý den byl věnován výjezdu do „terénu“ a pátý společnému zhodnocení celé akce.

Disciplína gender studies byla zastoupena třemi doktorandy – Stéphanem Portetem, Maximem Forrestem a Radkou Radimskou – kteří společně představovali jakési alternativní sociologické křídlo ve skupině zastoupené jinak převážně sociálními geografi. Stéphane Portet je doktorantem univerzity Toulouse – Le Mirail, kde pracuje ve výzkumné skupině Simone – Sagesse, a zabývá se otázkou pracovní flexibility v Polsku. Maxime Forrest je doktorandem Institutu politických studií v Paříži a stipendistou CEFRES v Praze a předmětem jeho studia je reprezentace a aktivita žen – poslankyň v českém parlamentu. Radka Radimská studuje postavení otců a změny otcovské role po rozchodu rodičovského páru.

Práce Stéphana Porteta se soustřeďuje na problematiku částečného pracovního úvazku v Polsku od roku 1971 a klade si tuto centrální otázku: jak to, že přestože v Polsku došlo ke koncentraci všech předpokládaných podmínek pro zásadní zvýšení počtu žen pracujících na částečný úvazek (silný obraz matky ve společenských reprezentacích a zároveň silná přítomnost žen na pracovním trhu, po roce 1989 diskurs návratu žen do domácnosti), k žádnému takovému masivnímu nárůstu nedošlo – v Polsku stále pracuje na částečný úvazek jen 11% žen a z celkového počtu zaměstnanců na částečný úvazek je jen 55% žen (ve Francii činí podíl žen 83%). Výsledky výzkumu vedly Porteta paradoxně k částečnému opuštění genderového hlediska analýzy. Ukázalo se totiž, že částečný úvazek je v Polsku spíše záležitostí důchodců, zemědělců a invalidů, zatímco ženy si vzhledem k celkovému charakteru pracovního trhu hledají jiné způsoby pracovní flexibility: orientují se na zaměstnání nevyžadující práci přes čas a koncentrují se tak v některých speciálních sektorech, a péči o děti řeší vzájemnou výpomocí mezi přítelkyněmi.

Přínos takové doktorské školy pro její účastníky je jednoznačný – umožňuje získání nového pohledu na věc, nových konkrétních námětů a myšlenek, vystavuje otázkám a kritice. Týden takto strávený tak posouvá práci dopředu o měsíce. Škoda jen, že první Doktorská tematická škola trpěla přílišným roztržštěním z hlediska odborných specializací účastníků, která občas bránila konstruktivní diskusi.

Radka Radimská

MATEŘSTVÍ V NEÚPLNÝCH RODINÁCH

Pod pojmem rodina si v naší společnosti představí většina lidí nukleární, neolokální rodinu, složenou z matky, otce a jejich dětí. Přesto je z každodenní praxe i demografických dat zřejmé, že tento model rodiny není v naší společnosti zdaleka tak rozšířený, jak by se mohlo na první pohled zdát. V průběhu posledních desetiletí docházelo k neustálému nárůstu počtu rozvodů i opětovnému nárůstu podílu dětí, narozených nesezdaným partnerům. Z toho důvodu narůstal i podíl neúplných rodin na celkovém počtu rodin s dětmi. V současné době tvoří tento podíl okolo 13%. V čele zhruba 90% všech neúplných rodin s dětmi přitom stojí matky (nikoliv otcové), kterým se vzhledem k jejich rodinné situaci někdy říká „matky osamělé“ (Ženy a muži v číslech 2000).

Tento termín - osamělá matka – však neoznačuje homogenní skupinu. Osamělými matkami mohou být **svobodné, rozvedené, ovdovělé, ale v zásadě i vdané ženy, v praxi žijící po odluce manželů bez partnera**. A naopak některé svobodné, rozvedené či ovdovělé matky mohou žít se svým (novým) partnerem v nesezdaném soužití, takže fakticky nejsou osamělými matkami, ale žijí v nové úplné (rekomponované) rodině.

V posledních deseti letech se zvětšuje v kategorii osamělých matek

podíl svobodných žen. Tato situace odpovídá celkově rapidnímu nárůstu absolutního počtu i podílu nemanželských dětí na celkovém počtu narozených dětí, který vzrostl od 80.let z 5% na více než 20%, a to především díky chování mladých svobodných žen ve věku do 25 let. Na základě postojů mladé generace k instituci manželství lze přitom usuzovat, že mnohé z nich, které by dříve uzavřely v době těhotenství sňatek, žijí nyní s otcem jejich dítěte v nesezdaném soužití. Jsou tedy svobodnými matkami, vychovávajícími své děti v úplných rodinách v rámci faktických manželství, nikoliv matkami osamělými, vychovávajícími své děti v neúplných rodinách.

Na základě statistických srovnání délky trvání nesezdaných soužití s dětmi a manželství s dětmi se však lze domnívat, že jsou **svobodné matky pečující o dítě v nesezdaném soužití** dohromady s jeho biologickým otcem výrazně **častějšími adeptkami na statut osamělých matek než jejich vdané vrstevnice**. Nesezdaná soužití s dětmi mají totiž v průměru kratší délku trvání než manželství s dětmi.

Český právní řád přitom preferuje rodinu založenou manželstvím. Dítě narozené nesezdaným partnerům má sice legálně stejné postavení a požívá stejné ochrany jako dítě narozené v manželství, ale především ve sféře majetkové není nesezdané soužití postaveno manželství na roveň. V případě rozchodu nebo úmrtí jednoho z partnerů v nesezdaném soužití, pak může být nesezdané soužití oproti manželství nevýhodné především pro socio-ekonomicky slabšího z partnerů. V daném ohledu se jedná především o otázky nároku na vdovský/vdovecký důchod, institutu společného jmění manželů a vyživovací povinnosti mezi rozvedenými manželi i manželi.

I přes narůstající počet svobodných osamělých matek, tvoří největší podíl osamělých matek **ženy rozvedené**. Vezmeme-li v potaz vzájemně neprovázané, mezi osamělými matkami nejčastěji zastoupené kategorie věku, vzdělání a rodinného stavu, je možno říci, že **typickou hlavou české neúplné rodiny** je: 25-44letá rozvedená středoškolačka s jedním dítětem. Vzhledem ke vzdělanostní struktuře ženské části obyvatelstva ČR, je nicméně mezi osamělými matkami silně nadhodnocen podíl žen se základním vzděláním (Ženy a muži v číslech 2000).

Muži stojí v čele neúplných rodin pouze v 10% případů a je mezi nimi o něco více vdovců. Rodiny osamělých otců se od rodin osamělých matek odlišují také ve výši příjmů, jelikož **vykazují celkově více finančních prostředků**. Zatímco se zhruba polovina neúplných rodin v čele s matkou pohybuje pod hranicí 1,5násobku životního minima i po zahrnutí všech sociálních příjmů, je v obdobné finanční situaci pouze čtvrtina rodin v čele s osamělými otci a pětina rodin úplných. V nízkopříjmových neúplných rodinách pak prakticky nedochází k žádným úsporám do budoucna. Žije se v nich tzv. ze dne na den, a zvyšuje se jejich **ekonomická závislost na širší rodině**. V případě osamělých matek žije ve společné domácnosti se svými rodiči každá desátá matka. V případě osamělých otců každý 14 z nich, a v případě úplných rodin žije v domácnosti s prarodiči pouze každý 20. rodičovský pár (Rozbor ekonomických...1990).

Ve srovnání se skandinávskými zeměmi, v nichž dosahují neúplné rodiny pouze o 13% menších příjmů než úplné rodiny, se tak Česká republika řadí mezi ty země, jejichž systém sociálního zabezpečení počítá se dvěma příjmy v rodině, a má tak dalekosáhlé socioekonomické důsledky pro rodiny neúplné nebo rodiny, v nichž není jeden z partnerů dlouhodobě výdělečně činný (Sullerot 1992).

Finančně nejhůře jsou na tom z neúplných rodin ty, v jejichž čele stojí svobodné osamělé matky. Celá třetina z nich totiž nedosahuje životního minima rodiny. Tato situace je srozumitelná především ve světle toho, že je mezi nimi nejvyšší podíl nezaměstnaných a žen na rodičovské dovolené, pobírajících nízký rodičovský příspěvek.

Koncentrace těchto dvou finančně negativních faktorů v rámci jedné skupiny osamělých matek je pochopitelná, pokud si uvědomíme, že jednou z nezaměstnaností nejohroženějších skupin jsou díky diskriminačnímu chování zaměstnavatelů právě ženy na rodičovské dovolené. Ačkoliv existují pracovní-právní opatření, která mají chránit rodiče po návratu z rodičovské dovolené před ztrátou zaměstnání, existují samozřejmě cesty, jakými se rodiče (a v tomto případě v naprosté většině případů matky) ocitají po rodičovské dovolené na úřadech práce. Jednou z nich může být například jejich někdejší akceptace **pracovní smlouvy na dobu určitou**, jejíž využívání zaměstnavateli v neprospěch mladých zaměstnankyň se v průběhu 90. let začalo stupňovat především v obchodě (Polívka 2000; Pleskot 2000).

Dalším zdrojem komplikací při návratu matek z rodičovské dovolené do zaměstnání může být jejich požadavek na **zkrácený pracovní úvazek**. Právě ten bývá důvodem jejich nepřijetí do zaměstnání (Kuchařová, Zamykalová 2000). Zatímco u zaměstnaných žen deklarují zaměstnavatelé do určité míry ochotu vyhovět jejich nároku na snížení pracovního úvazku v období péče o předškolní dítě (což jim nakonec přikazuje i zákon), nezaměstnané ženy s malými dětmi, které si práci hledají, v tomto směru na odpor narážejí.

Čeští zaměstnavatelé se nesnaží vytvářet nová, **nestandardní opatření pro harmonizaci pracovního a rodinného života** zaměstnanců, ani **udržovat profesní kontakty a vytvářet vzdělávací programy pro rodiče na rodičovské dovolené**, a to ani ve feminizovaných odvětvích (Polívka 2000; Pleskot 2000).

Ženy s malými dětmi, a specificky osamělé matky s malými dětmi, tak **patří ke skupině nejobtížnější, dlouhodobě a** (díky nabídce z velké části termínovaných úvazků na úřadech práce) **také opakovaně shánějících zaměstnání**.

Osamělé matky patří také mezi skupiny obyvatel nejčastěji se obracející na **referáty sociální pomoci**, které tvoří nejnižší složku systému sociálního zabezpečení pro ty, kteří se propadly i přes využití sociálních dávek ze systému sociálního pojištění a podpory pod hranici životního minima (Kuchařová, Lhotská 1993).

Důvodem propadu osamělých matek mezi sociálně potřebné přitom nebývá pouze ztráta příjmu ze zaměstnání v období mateřské a rodičovské dovolené, ale také fakt, že jejich **příjem ze zaměstnání bývá velmi nízký**. To je pochopitelné, pokud si uvědomíme, že je mezi osamělými matkami nadhodnocen podíl žen se základním vzděláním, jejichž **znevýhodnění na trhu práce tak plyne rovnou z několika hledisek: genderového, nižšího vzdělanostního kapitálu, situace matky s dětmi, i specifické situace osamělé matky**.

Sociálně-ekonomické znevýhodnění neúplných rodin však není jediným problémem, s nímž se potýkají osamělé matky. České i zahraniční statistiky se shodují na tom, že děti z neúplných rodin mají častější **výchovné problémy** než děti, které žijí s oběma rodiči. Tento jev však nemá jednoznačné vysvětlení: Zatímco někteří badatelé přičítají zvýšený podíl mladých delikventů v neúplných rodinách na konto absence otcovy autority v rodině, jiní tvrdí, že rozhodující vliv na problémy s výchovou dítěte nemá **nepřítomnost otce**, ale spíše **nestabilita výchovného prostředí**, způsobená buď **častým střídáním partnerů matky a/nebo chudobou**. Proti všem těmto explanacím pak stojí vysvětlení francouzského sociologa Singlyho (1999), který dokonce popírá údaj o větším podílu delikventů z neúplných rodin sám, když poukazuje na fakt, že studie o rodinných poměrech mladých delikventů jsou často **zkreslené výběrem vzorku**, který vychází z klientely psychologických ordinací. V nich totiž nacházíme vyšší procento dětí z rozvedených rodin. To ale ještě nemusí nutně znamenat, že tyto děti mají více problémů. Vypovídá to jen o tom, že se jejich řešení častěji přesouvá z rodiny na veřejné instituce.

SHRNUTÍ A DOPORUČENÍ

Shrneme-li výše uvedené, lze říci, že situace neúplných rodin, a tedy v naprosté většině případů situace osamělých matek s dětmi, přináší rodině především **ekonomické problémy**. Na ty má vliv jednak **diskriminace osamělých matek na trhu práce**, ale také **nastavení systému sociálního zabezpečení** spíše na podporu dvoupríjmových rodin, zatímco mnohým rodinám samoživitelek poskytuje pouze záchrannou existenční síť.

Problematikou se zdá být v daném ohledu především situace osamělých matek s předškolním dítětem a dítětem v ranném školním věku, které se často dostávají do dlouhodobé závislosti na pomoci státu a **opakovaně se ocitají na seznamu klientek úřadů práce**. Tyto úřady přitom ne vždy naplňují deklarovanou vládní prioritu podpory zaměstnávání a **rekvalifikačních kurzů** pro nezaměstnanost nejvíce ohrožené skupiny, mezi něž patří i osamělé matky. Proto by bylo vhodné jednak účinné uvádění této priority do praxe tak, jak se to děje v závislosti na přístupu konkrétních úředníků pouze na některých úřadech práce, a jednak **nové zvážení 5-denního limitu měsíčně na rekvalifikační a hledání práce minimálně pro ty rodiče, kteří se účastní rekvalifikačních kurzů v době rodičovské dovolené**.

Se zřetelem na zaměstnavatele, kteří se mohou také podílet na podpoře harmonizace pracovního a rodinného života zaměstnaných rodičů poskytováním prorodinných úprav pracovní doby, úvazků a forem práce nebo udržováním pracovních kontaktů s rodiči na

rodičovské dovolené, by bylo vhodné zavést **školící programy pro pracovníky personálních oddělení**, které by je seznamovaly s výhodami těchto opatření jak pro zaměstnance, tak i pro zaměstnavatele.

Fakt, že se osamělé matky často setkávají s diskriminací na trhu práce, která přispívá k jejich ekonomickým problémům, a otcové se na stranu druhou potýkají zase s předsudky ohledně jejich výchovných schopností v případě rozvodu, je způsobován současným nastavením genderového kontraktu, který upřednostňuje buď ženy nebo muže v závislosti na sociální sféře, zjednodušeně tedy v závislosti na tom, zda se jedná o sféru trhu práce nebo sféru rodiny. A ačkoliv stále dochází k legislativnímu vyrovnání nároků a příležitostí žen a mužů v obou oblastech – na trhu práce i v péči o děti, v praxi k implementaci práva dochází pouze váhavě, což souvisí také s úrovní veřejného mínění v otázkách genderu. Další vývoj v dané oblasti bude tedy záviset také na míře genderové sensitivity ve výchově nových generací.

Se zavedením **výchovy k rodičovství do základních škol** se tak jeví jako vysoce žádoucí školení učitelů v oblasti genderu a rovných příležitostí. Jestliže totiž ani v tomto učebním předmětu nebude zvyšována citlivost dětí k otázkám genderu a rovných příležitostí, není možné do budoucna očekávat, že budou v dospělosti tento pohled na rozdělení genderových rolí ve své vlastní budoucí rodině reálně aplikovat, a že nebudou pouze reprodukovat stereotypní představu muže jako hlavního živitele rodiny a ženy jako v zásadě jediné pečovatelky o děti, která přispívá k tomu, že **ženy jsou chápány jako druhořadí zaměstnanci a muži zase jako druhořadí rodiče**. Navíc je vysoce pravděpodobné, že bez takto kvalifikovaných učitelů bude výchova k rodičovství na školách probíhat spíše v duchu zavedených stereotypních představ, a tak je bude ve svém důsledku spíše posilovat než oslabovat.

Na úrovni legislativní lze z hlediska zaangažování otců do výchovy malých dětí pozitivně hodnotit nově zavedenou **možnost souběhu rodičovské a mateřské dovolené tak, aby ihned po porodu mohli rodiče o dítě pečovat spolu**. Příliš reálné se však již tato možnost nejeví, a to z finančních důvodů. Proto se zdá být žádoucí **umožnění souběhu výplaty rodičovského příspěvku a peněžitě podpory v mateřství**, aby v případě souběhu mateřské a rodičovské dovolené nezůstával jeden z rodičů v domácnosti takřkájící "zadarmo".

Hana Hašková

Literatura:

- Kuchařová, V.; Lhotská, V. 1993. Šetření rodin obracejících se na sociální referáty o pomoc. Praha: VÚPSV.
 Kuchařová, V., Zamykalová, L. 2000. *Rovnost příležitostí žen a mužů*. Praha: VÚPSV.
 Pleskot, I. 2000. Vytváření odpovídajících podmínek pro uplatňování pružných forem organizace práce a pracovní doby jako součást politiky zaměstnanosti. Praha: VÚPSV.
 Polívka, M. 2000. Vytváření odpovídajících podmínek pro uplatňování pružných forem organizace práce a pracovní doby jako součást politiky zaměstnanosti. Praha: VÚPSV.
 Singly F. de 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha, Portál.
 Sullerot E. 1992. *Quels pères ? Quels fils ?*. Paris, Fayard.
 Rozbor ekonomických a životních podmínek samoživitelů a jejich dětí. 1990. Praha: KOM.
 Ženy a muži v číslech, ČSÚ 2000.

GENDER & SOCIOLOGIE SOÚ AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR

Gender & sociologie

Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 2 2222 0924, fax: +420 2 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz, Internet: www.genderonline.cz

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM - bulletin týmu Gender & sociologie vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 4/2002 vyšlo v prosinci 2002. Vydání připravily členky týmu: Radka Radimská (redaktorka čísla), Marie Čermáková, Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková, Eva Nechvátalová a Dana Řeháčková. Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender & sociologie, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz. ISSN 1213-0028